

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK.

---

19. SZÁM.

ERDÉLY PÉNZ- ÉS HADÜGYEI

BARCSAY ÁKOS, KEMÉNY JÁNOS ÉS
APAFY MIHÁLY FEJEDELMEK IDEJÉBEN
(1658—1690)

AZ «ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSI EMLÉKEK» ALAPJÁN

BÖLCSESZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA

TARCSALI ZOMBORY IDA

BUDAPEST

1906

FRANKLIN-ÍRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Előszó	5 l.
Bevezetés	7 l.

I. RÉSZ: PÉNZÜGY.

I. fejezet: Az állam bevételei.

1. Rendes jövedelmek.

A fiscalis jóságok; a fiscalis jóságok adómentességének megszűnése. A sóbányákból, dézsmákból, harmincadokból, árendákból és vámokból befolyó jövedelmek; a sószállítás, mint adóalap; a sószállítás módja; a sószállítás intézője; a só árának meghatározása; az 1665. évi sójövedelem; «cellerista»-társaság; a sóaknák tisztviselői; a dézsma; a dézsmálás módja; a dézsma bérbeadása; főárendátor; harmincad; a töresvári harmincad; harmincadosok; ezeknek feladata; fizetésük; a harmincadosok visszaélései; vám; vám és harmincad fizetés alóli felmentés; a fiscalis jövedelmek tisztviselői. Census; a görögök és zsidók adózása; a szász papok adója 9—23. l.

2. Rendkívüli jövedelmek.

Rovásadó; kivetésének módjai. Fejadó. Kapuadó. Az adózás egyéb nevei. Adószedő közegek: adószedők, számvevők, főadószedők. Az adó beszolgáltatásának helyei. Az adó beszedésének határideje. Adóhátralékok. Az adót be nem szolgáltatók büntetése. Felmentés az adó alól. Ingyen munka ..... 23—43 l.

II. fejezet: Az állam kiadásai.

1. Török adók.

Évi adó és hadi sarcz. Portai követek. «Jó pénz»: arany és tallér; ezeknek értéke; az adó «jó pénzzé» tételének bajai; a «jó pénz» hiányának oka; arany és ezüst pénzverés; hamis pénz; a hamis pénzverők büntetése; pénznemek ..... 44—49 l.

2. Különféle adók.

A rabok váltságára, a hadak tartására, a fejedelem udvara, népe és a követek küldésére kivetett adó. Portai követség. A követek megjutalmazása. Országgyűlési követek ..... 50—51 l.

II. RÉSZ: HADÜGY.

I. fejezet : Hadsereg.

A nemzeti fölkelés, mint a honvédelem főereje. Fizetett hadak; a fizetett hadak számának megállapítása: a fizetett hadak «hópénze». Török katonaság, mint a nemzet hadi erejét kiegészítő elem; a török katonák részére szolgáló élés beszédésének helyei; az élés beszédésének nehézségei; a felszedés módja; a beszédés tisztjei; hadi biztosok; a beszédés határideje. Idegen hadak; a német katonák megszorítása Erdélyben Apafy fejedelem uralkodásának elején; idegen hadak beszállásolása. Rendes katonaság; a praesidium tisztjei; a praesidium kötelessége; legfontosabb praesidiumok; új praesidium elhelyezése Kolozsvárott; az új véghely végleges szervezése; kolozsvári kapitányok; a kapitányok kötelességei; Kolozsvár elfoglalása a németek által ..... 52—67 l.

II. fejezet : Várak.

Fenntartásukra vonatkozó intézkedések. Fontos véghelyek. A várbeli tiszték kinevezésének joga. Patronusok. Várátadás. Az ország határának kijelölése ..... 68—72 l.

III. fejezet : Katonai fegyelem.

Hadi szabályok. A katonák garázdálkodása. A katonák garázdálkodásai ellen való intézkedések az országgyűléseken. Katonai büntetések: akasztás, verés, nótáriusság, sóvágás. A gyakrabban előforduló büntények elleni intézkedések ..... 73—77 l.

ELŐSZÓ.

Dolgozatom Erdély pénz- és hadügyeivel foglalkozik BARCSAY ÁKOS, KEMÉNY JÁNOS és APAFY MIHÁLY erdélyi fejedelemek idejében. Forrásul az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek»¹ szolgáltak.

Midőn szerény művem a nagy nyilvánosság elé kerül, nem mulaszthatom el még őszinte hálám kifejezését szeretett tanárom, nagyságos BÉKEFI REMIG dr. egyetemi ny. r. tanár úr iránt, kinek szakavatott tanácsai és jóindulatú útmutatásai révén jutottam el a kitűzött célhoz.

Budapest, 1905. december 4-én.

TARCSALI ZOMBORY IDA.

¹ Szilágyi Sándor: «Erdélyi Országgyűlési Emlékek». (Ezentúl így rövidítve: E. O. E.)

BEVEZETÉS.

BARCSAY ÁKOS, KEMÉNY JÁNOS és APAFY MIHÁLY fejedelmek uralkodása — mondhatjuk — Erdély legszomorúbb korszaka. Amíg Erdélynek kiválóbb fejedelmek voltak, akik bizonyos fényt árasztottak az egész ország belső életére, megvolt az országban a belső nyugalom; a szellemi élet, ipar, kereskedelem gyors fellendülésnek örvendtek. Azonban 1657 óta gyökeresen megváltozott minden. Ennek kettős oka volt; egyik az, hogy az országot a hosszas belháborúk kimerítették, a másik, hogy a fejedelmi hatalom olyan kezekbe került, amely nem tudott vele bánni. Erdély romlását II. Rákóczy György fejedelemnek a török szultán iránti engedetlensége okozta; de hozzájárult ehhez az is, hogy maguk az erdélyiek nem akartak Rákóczytól elpártolni, hanem mindenképen igyekeztek őt a portával kibékíteni. De hasztalan! A szultán nem tűrte meg Rákóczyt, hanem felszólította a rendeket, válasszának új fejedelmet. Az erdélyiek felhívták Rákóczyt, mondjon le, de ezt nem tette meg. Erre a török oly pusztítást vitt végbe, hogy Erdély örökre megsínylette. Leglealázóbb volt Erdélyre a megüresedett trón betöltése a török által. A fejedelem BARCSAY Ákos lett. Eleinte ugyan vonakodott a fejedelemséget elfogadni; de, hogy az országot a teljes romlástól megmentse, 1658. szeptember 14.-én végre engedett a nagyvezér egyenes parancsára.

De Rákóczy György nem tudott lemondani ábrándos politikájáról; a szultán parancsa ellenére is folyton törekedett arra, hogy a rendek őt visszaültesék a fejedelmi székbe, ami

sikerült is az 1659. szeptember 24-iki marosvásárhelyi országgyűlésen. De dicsősége rövid volt! Török hadak árasztották el Erdélyt; Gyalú mellett a szászfenesi (Kolozm.) csatában (1660. máj. 22.) leverték Rákóczyt, ki halálos sebei következtében meg is halt. Ezzel még nem elégedett meg a török, hanem hozzáfogott bosszúprogramja utolsó pontjának végrehajtásához, t. i. Várad elfoglalásához, ami 1660. aug. 27-én következett be a várbeliek hősi ellenállása dacára. Várad elveszte nagy nemzeti csapás volt, melynek hatását utóbb az egész magyarság megszínylette.

Rákóczy halála után nem volt ellenfejedelem s azt lehetett hinni, hogy végre elérkezett a béke napja, melyre Erdélynek soha nagyobb szüksége nem lett volna, mint épen most. De nemsokára jelentkezett egy új trónkövetelő, t. i. KEMÉNY JÁNOS, kit eleinte főleg az adóval túlterhelt székelyek támogattak, végül az egész ország elismerte fejedelmének 1661. január 1-én, csak a török nem. Ennek túlerejével szemben ő is elbukott a nagyszöllősi csatában (Segesvár mellett); az erdélyi fejedelemséget APAFY MIHÁLY nyerte el ugyanez évi november 20—23-iki kis-selyki országgyűlésen. Ekkor veszett el a független Erdély, mely másfélszázadon át oltalmazta a magyar szabadságot német és török ellen egyaránt. 1687-ben megszűnt a török főhatóság is; Erdély újra a magyar király fősége alá jutott, de sorsa nem lett más, mint egy fegyverrel meghódított országgé. Apafy ugyan élt a fejedelmi címmel 1690-ben bekövetkezett haláláig, de mindenben a német kormány parancsolt. A politikai viszonyoknak megfelelően nagyon zülaltak voltak az ország pénzügyi, hadügyi viszonyai is, melyeket munkámban iparkodtam megvilágosítani az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek» alapján.

I. RÉSZ: PÉNZÜGY.

I. FEJEZET.

Az állam bevételei.

1. Rendes jövedelmek.

A fiscalis jószágok; a fiscalis jószágok adómentességének megszűnése. A sóbányákból, dézsmákból, harmincadokból, árendákból és vámokból befolyó jövedelmek; a sószállítás, mint adóalap; a sószállítás módja; a sószállítás intézője; a só árának meghatározása; az 1665. évi sójövedelem; «cellerista»-társaság; a sóaknák tisztviselői; a dézsma; a dézsmálás módja; a dézsma bérbeadása; főárendátorok; harmincad; a töresvári harmincad; harmincadosok; ezeknek feladata; fizetésük; a harmincadosok visszaélései; vám; a vám és harmincad fizetés alóli felmentés; a fiscalis jövedelmek tisztviselői. Census; a görögök és zsidók adózása; a szász papok adója.

Az örökös harc, melyben e kor lefolyt, sok pénzáldozatot követelt az országtól. Nem volt egyetlenegy országgyűlés sem, amely egy vagy más tekintetben nem intézkednék az adózásról. Ennélfogva meglehetősen tiszta képet nyerhetünk az ezen korbéli pénzügyi rendszerről.

Az állam bevételét különböző forrásokból merítette; Az állami bevételek forrása. ezeket általában két főcsoportra lehet osztani: u. i. voltak *rendes és rendkívüli jövedelmek*. A rendes jövedelmek minden megszavazás nélkül folytak be a kincstárba és állottak ennek rendelkezésére; míg a rendkívüli jövedelmek megszavazása az országgyűléstől függött. A rendes jövedelemnél három csoportot különböztethetünk meg: az elsőbe tartoztak a fiscalis jószágok; a másodikba a bányajövedelmek, a dézs-

mák, harmincadok, árendák és a vámok; a harmadikba azon bérek (census), amelyeket különösen az országban tartozkodó görögök, zsidók és szász papok fizettek.

A rendes jövedelem összegét azonban jóval felülmúlták a rendkívüli adók, melyeket az «Országgyűlési Emlékek» «subsidiium» néven említene. A rendkívüli jövedelmek közé lehet sorolni az «ingyen munká»-t (gratuitus labor).

A fiscalis
jóságok.

A fejedelmi kincstár jövedelmét gyarapították a *fiscalis jóságok*. E birtokok «regestrum»-ba voltak írva;¹ kétfélek voltak: vagy ősi birtokok vagy pénzen vett birtokok; később ezekhez járultak azok a birtokok, amelyek «per notam aut defectum aut virtute articulorum qualitercunque szálltak a fiscusra; ezeket a fejedelem nem tarthatta magánál, sem családjának nem adományozhatta, kivéve Vinc jóságot, a többit «érdemes személyeknek» kellett eladnia.²

Mikor Barsay fejedelem lett, a fejedelmi tárházat üresen találta, sőt a fiscus helyei közül is csak kevés volt kezében. S mivel II. Rákóczy György a fiscalis jóságokban levő pus-kásokat majdnem mind nemesítette, ez is hozzájárult a fiscalis jövedelmek csökkenéséhez (e nemesítéssel később sok vissza-élés történt³); így tehát Barsay, mikor propositióit 11 pontban a rendek elé terjesztette, a 10-dik pontban felhívta a rendeket, hogy hozzanak valami rendeletet ezen ügyben.⁴

Az 1662. évi márciusi görgényszentimrei országgyűlésen törvényt hoztak a fiscalis jóságok és jövedelmek visszafog-lalására; míg az 1662. októberi Medgyesen tartott országgyűlésen azt határozták, hogy egy legközelebbi országgyűlésen a fiscalis uradalmakat «revisió» alá veszik, ami meg is történt az 1663. országgyűlésen; itt a III. törvénycikkben elrendelték, hogy a fiscalis jóságokon 1657 óta történt adományozásokat «revisió» alá kell venni.⁵

Úgy látszik, e határozat sem ért sokat! A fiscalis jósá-

¹ E. O. E. XIV. 142. l. 1665.
VIII. t. cz.

² E. O. E. XII. 98., 404., 478. l.

³ E. O. E. XVII. 172. l.

⁴ E. O. E. XII. 252. l.

⁵ E. O. E. XIII. 192., 251. l.

gok ismét nagy rendetlenségbe jutottak úgy, hogy ezeknek újabb és gyökeresebb orvoslására volt szükség. Az 1680. nov. országgyűlésen tehát megállapodtak abban, hogy az 1681. február 26-ára összehívott nagy-sinki terminuson fognak e dologról tanácskozni. Voltaképen arról volt szó, hogy azok a fiscalis birtokok, amelyek 1657 óta illetéktelenül kerültek egyes birtokosok kezébe, azoktól visszavétessenek.¹ — Nehéz dolog volt ez; végleges határozatot nem is tudtak hozni; csak ideiglenesen hoztak 12 pontot, amelyekben megújították az 1669-, 1670-, 1675- és 1678-iki években a fiscalis jószágokra vonatkozólag hozott törvénycikkeket: azaz, akik 1657 óta birtokot kaptak, donatióikat tartoztak bemutatni és a fiscus-tól elidegenített jobbágytelkeket, elfoglalt birtokokat vissza kellett adni.² — A nevezett törvények megtartását a fiscalis jószágokról újból előírta az 1682. februári országgyűlés XII. törvénycikke.³

A fiscalis birtokok nem fizettek adót; de a zavaros viszonyok folytán oly nagy volt az adóhátralék, hogy az 1660. segesvári országgyűlés a «summa» fizetését a fiscalis jószágokra is kivetette; még pedig az V. t.-c. értelmében annyit kellett fizetni e jószágokról, mint amennyit a nemes ember fizetett a maga jószágáról. Ha a birtokról nem a tulajdonosa teszi le a «summát», hanem más, akkor a tulajdonostól elvehetik a birtokot. Előfordult, hogy a fiscalis tiszték nem akarták megengedni a végrehajtást, azért azt is elrendelték, hogy az ilyen esetekben a tiszt nemcsak jószágát, javait vesztí el, hanem a törvénycikk alapján őt fel is akaszthatják.⁴

A fejedelem tárházába folytak még a *sóbányákból, a dézsmákból, harmincadokból, árendákból és vámokból befolyó jövedelmek*; ezek az országot illették és a fejedelem kezénél voltak. E fiscalis jövedelmeket nem lehetett eladni senkinek pénz nélkül.

Ha valaki esetleg mégis ily fiscalis jövedelemhez jutott,

¹ E. O. E. XVII. 168. l.

³ E. O. E. XVII. 254. l.

² E. O. E. XVII. 172. l.

⁴ E. O. E. XII. 458. l.

a főárendátor kötelessége volt attól elvenni annyit, mint amennyit a jövedelem kitenne; ha annyit nem találta, az illetőt elfogathatta. A görögényszentimrei országgyűlés¹ el is rendelte, hogy azokat a fiscalis vámokat, harmincadokat és egyéb fiscalis jövedelmeket, melyeket valaki pénz nélkül bír, a fiscus számára vissza kell venni.

Sószállítá-
ból folyó
jövedelem.

A *sószállításból* folyó jövedelem épen úgy, mint a többi fiscalis jövedelem a fejedelmet illette meg, melyet rendesen az ország szükségére fordított. A só ugyanis az országnak egy gazdag, kiapadhatlan forrását alkotta. Ebből lehetett pénzt teremteni, ha a sót el tudták szállítani a portusra. Mikor az ország ki volt merülve, a gabonatermő vidékek elpusztultak, elrendelték a sószállítást.² Kimondották az 1659. márc. 26-iki beszteercei országgyűlésen a VI. törvénycikkben, hogy a portuson való sókereskedést és annak összes jövedelmét 2 évig a «porta contentatiójára» fogják fordítani.³ Ezen összeg a vizaknai, tordai, kolosi, széki, dézsi sóaknak jövedelméből gyűlt össze, amelyet a váradgyai révhez (portus) kellett küldeni.

Akik sót szállítottak, egy bizonyos ideig mentesek (immunis) voltak az adótól; akik nem szállították el a sót, azokon annyi adót hajtottak be, amennyit kitett a réven a kapúbeli rótt ember sója.⁴

Az erdélyiek az 1662-iki kolozsvári tábori országgyűlésen egy évi adó helyett sószállításra kötelezték magukat; még pedig e gyűlés elrendelte, hogy minden «rótt» kapúról 50—50 darab kősót kell szállítani a révre; akik elmulasztják a szállítást, annyi adót fizetnek, amennyit a réven ér a kapúszám után fizetett adó.⁵ De adómentesek (immunes) azok a helyek, amelyek Kolozs-vármegyében, Doboka-vármegyében vannak, továbbá Tordának is egy része az alsó járásban Járaig és Szolnokmegye, ahol a német hadak laktak.

¹ 1662. márc. 10.

² E. O. E. XIII. 165. l.

³ E. O. E. XII. 182. és 224. l.

⁴ E. O. E. XIII. 165. l.

⁵ E. O. E. XIII. 187. l.

A kősót az aknákból a révekre vitték; legfontosabb volt a váradgyai rév. Az akná az 1665. évben a fejedelem kezébe kerültek, amelyekért évenként 20,000 tallért fizetett a «porta contentatiójára.»¹ Később azonban már bérbeadta az aknákat. Így az 1681. évben a váradgyai és dévai réveket a tordai, vízaknai, széki, kolozsi és dézsi aknákkal együtt Hedri Benedeknek, Péter Jánosnak és Szegedi Györgynek adta bérbe 35,000 tallérért, amelyet a kincstárba kellett beszolgáltatni.² 1683. április 30-án bizonyos, megállapított pontok szerint ugyancsak Péter János és Szegedi György kapták árendába, de már 38,000 tallérért; a főbb pontok előírják, hogy ezentúl az ő kötelességük a réveket, kamara-házakat és aknákat minden fogyatkozástól megóvni, nehogy valami kárt szenvedjen akár a fejedelem, akár az ország; továbbá a dévai várbeli praesidium és tisztek fizetéséről ők gondoskodnak.³ 1684. évben a tanácsosok kapták bérbe a réveket és sóaknákat 18,000 tallérért.⁴

A sót abból az aknából szállították, amely legközelebb volt; így pl. Doboka- és Belső-Szolnok vármegyék Deésről.⁵ Nevezetesebb sószállítóhelyek voltak még: Szék, Kolozs, Torda.⁶

Az 1659. VII. t.-cikk szerint a sót Lugos, Karánsebes, ^{A sószállítás módja.} Keres és a Tisza felé szabadon szállíthatták; a Lippa felől jövő sót azonban Déván kellett beváltani. A réveknél a sót vagy hajóra vagy szekerekre rakták. De az 1659. szászsebesi országgyűlésen a VI. t.-cikkben elrendelték, hogy a sót «bagaricás szekerekre» nem szabad szállítani; mert, ha valami haszon származhatnék a sóhordásból, ez a révre essék, hogy minél több legyen a portusi jövedelem. Volt eset, hogy a földesurak megakadályozták a sószállítást; nehogy ez gyakran történjék, 200 frt. bírságot vetettek ki a bűnösre, amely összeget az ország számára rendelték el.⁷

¹ E. O. E. XIV. 144. l.

² E. O. E. XV. 200. és 201. l.

³ E. O. E. XVIII. 115. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 233. l.

⁵ E. O. E. XIII. 165. l.

⁶ E. O. E. XIV. 122. l.

⁷ E. O. E. XIII. 165. l.

A sószállítás
intézője.

A sószállítást a «*portusi perceptor*» végezte, míg a «*præfectus*» a leszállított sóról «*regestrum*»-ot készített, mennyi az ára a sónak, mennyi a száma stb.; ezt a «*regestrum*»-ot pedig az ország «*perceptora*» kezébe szolgáltatatta be. A jövedelmet a «*portusi perceptor*» küldte a *fiscus* tárházába. De volt kivételes eset, mikor a rendek közül némelyek pénzt kölcsönöztek a fejedelemnek; ez esetben a «*portusi perceptor*» előbb a hitelezőket elégitette ki s csak, ami megmaradt, küldte a kincstárba.¹ A «*portusi perceptor*»-t az országgyűlés nevezte ki, aki a kiadásról és a bevételről az «*exactor*»-nak adott számot.

A só árának
meghatározása.

A *kősó kocka árát* a fejedelem szabta meg az országgyűlésen. Így az 1659. besztercei országgyűlésen a *kősó kocka árát* 12 denárban állapította meg. Az idegenek, ha a pénzüket kiadták «a haza szükségére», a sónak százát öt tallérral olcsóbban kapták, mint a hazafiak; az 1662. medgyesi országgyűlés X. t.-cikke már a hazafiakat is ebben az előnyben részesítette.² A tövisi tábori gyűlés 1664. június havában azt határozta, hogy a tordai, kolozsi *lucrums* sónak százától adjanak 10 tallért, a székinék százától 9 tallért, a vízaknainak 7 tallért a dévai *portuson*. A tordai, kolozsi és dézsi sónak beváltása százáért 32 tallér, eladása 22 tallér. A tordai, kolozsi és széki sónak *lucruma* százától 6 tallér, a vízaknaitól 4 tallér. E törvény megállapítása szükséges volt, mert a cellérek a sónak százáért 20 tallérnál nem akartak többet adni; már pedig akkor a török részére szolgáló nagy adó miatt nem lehetett másként a celléreket nagyobb összeg fizetésére bírni.³

Az 1665. évi
sójövedelem.

Hogy a sóból való jövedelem ezen időben mennyi volt, fogalmat szerezhetünk magunknak, ha megvizsgáljuk az 1665. évi kimutatást.⁴

¹ E. O. E. XII. 102. l.

² E. O. E. XIII. 189. l.

³ E. O. E. XIII. 323. l.

⁴ E. O. E. XIII. 157. és 158. l.

Az 1665. évi sójövedelem kimutatása: ¹

Vármegyék.	A szállított kősó értéke tallérokban		
	Thordáról	Kolozsról	Székről
Fejér.	14,656	100	—
Thorda	6,847	245	—
Kolozs	160	3,776	275
Hunyad	4,180	—	—
Küküllő	10,824	—	—
Zaránd	2,651	—	—
Doboka	—	2,325	—
Belső-Szolnok	—	960	—
A vármegyék által leszállított 3 akna savának jövedelme: 46,999 tallér.			
Az universitas:			
Medgyesszék	11,280	—	—
Szerdahelyszék	4,515	—	—
Beszterczeszék	—	—	8,880
Szelisteszék	606	—	—
Sebesszék	1,160	—	—
Szászvárosszék	1,985	—	—
Segesvárszék	125	—	—
Az universitas által leszállított sónak jövedelme: 28,551 tallér.			

¹ E. O. E. XIV. 157. és 158. l.

Czellerista
társaság.

A sóbányák művelésére egy szövetség alakult, az ú. n. *cellerista-társaság*, amelynek tagjai a költségek fedezésére bizonyos összeget előlegeztek.¹

A sóaknák
tisztviselői.

Az aknákon az említett *tisztviselőkhöz* kívül voltak még: *kamaraispánok*, *máglások*, akik az összehordott sóra felügyeltek és a *rationisták*; ezek kötelesek voltak a só az aknákon és a réveken a szegénységnek mindjárt kiadni, még pedig pénz nélkül, melyről nyugtatványt állítottak ki minden «saccoltatás és cédulapénz» nélkül.²

Sóvágók az egész országban voltak, akik épen úgy adóztak, mint a többi népek; adószedőik a *kamaraispánok* voltak. Előfordultak «vendégsóvágók» is, akik a hazán kívül álló nemzetekből kerültek ki. A sóvágást néha büntetésképen szabták ki. Mikor valaki a hadból távolmaradt, ezt felcircularták, megfogták és az aknába küldték; miután itt sóvágással lefizették bírságukat, hadba kellett menniök.³

Dézsma.

A *fiscalis* jövedelmek sorába tartozott a *dézsma*, melyet évenként fizettek és pedig a különböző termények és állatok után, mint pl. a búza, rozs, árpa, zab, köles, lencse, borsó, bab, tatárka, kender, len, méh, «viszontag» bárány, báranyocska és egyébféle marhák után.⁴ E dézsmák fizetése alól az oláh papok nyertek felmentést még Barcsay fejedelem idejében és ezen kiváltságukat 1663-ban Apafy is megerősítette. Az 1673. évben Apafy a megerősítést megismételte; ugyanis oly kevés volt a jövedelmük, hogy paraszt munkára kényszerítették, másképen nem tudtak volna megélni.⁵ Azonban a dézsmások a feleki és szakadáti oláh papokat mégis háborgatták a dézsmafizetéssel úgy, hogy Apafy 1682-ben ismételve kiállította kiváltságleveleüket.⁶ II. Rákóczy György idejében a Partium sem fizetett dézsmát egész 1667-ig, mikor a XIV. t.-cikk e privilegiumot beszüntette.⁷

¹ E. O. E. XII. 184. 1.

⁵ E. O. E. XV. 353. 1.

² E. O. E. XIII. 166. 1.

⁶ E. O. E. XVII. 286. 1.

³ E. O. E. XIII. 164. 1.

⁷ E. O. E. XIV. 258. 1.

⁴ E. O. E. XIII. 245. 1.

A *dézmálás módját* az országgyűlésen állapították meg. A *dézmálás módja.*
 A bor után járó dézsma beszédési módját a szászok panasza következtében módosította az 1667. évi XXI. t.-cikk olymódon, hogy pincze-járáskor a vice-dézmás azon helynek praedicatorával és esküdteivel «igazságosan» megmérte a hordókat istáppal, a melyekbe a fiscus bora jön, ha megmérték és a bort kevesebbnek találták, ez a dézmás kára volt. A borok elszállításánál is a vice-dézmás ügyelt bizonyos esküdtekkel, nehogy elvigyenek belőle. Ugyanezen módosítást hozta a t.-cikk a gabona és hüvelyes vetemények dézmájának beszédésére.¹

A szüreti dézsma szedés módjáról intézkedik az 1685. évi országgyűlés V. t.-cikke, amely egyes birtokosok panasza folytán elrendelte, hogy a szegénység szüretkor a dézmát ne kádakból és a sajtó alól, hanem — a mint szokták — hordókból és tiszta mustúl tartoznak kiadni a földesúrnak (dominus terrestris).²

A dézmálásnál használt mértékek voltak: a véka és az ejtel; ezek nem voltak mindenütt egyenlők, csak 1667. évben mondták ki, hogy minden vékát és ejtelt a kolozsvári vékához és ejtelhez kell mérni.³

A dézmálásnál, nemkülönten a dézsma elszállításánál nagyon sok visszaélést, zsarolást követtek el a dézmások, miért is a törvények szigorúan büntették az ilyen «exorbitáló» dézmásokat. Az 1671. évi országgyűlés 200 forinttal sújtotta a bűnösöket.⁴

A *dézmát a fejedelem bérbeadhatta.* Az 1662. VIII. t.-cikk kimondja, hogy akik a fejedelemtől a múlt évben és az idei évben dézmát kaptak, azok tartoznak jövedelmük felét «készpénzül» a fiscus tárházába beszolgáltatni, még pedig a fejedelem udvara népe és fizetett hada tartására.⁵ Ugyanis a fejedelem a dézmát el is ajándékozhatta vala-

¹ E. O. E. XIV. 220. l.

⁴ E. O. E. XIV. 249. l.

² E. O. E. XVIII. 316. l.

⁵ E. O. E. XIII. 189. l.

³ E. O. E. XIV. 221. l.

mely «igaz hívének», de nem éltefogytaig, mert ezáltal a fiscus kárt szenvedett volna.¹

A görgény-szent-imrei,² a medgyesi,³ a szászkézdi⁴ országgyűlések mind foglalkoznak a dézsma ügyével, hogy t. i. az elajándékozott dézsmákat vissza kell foglalni a fiscus számára, amely intézkedést az 1663. marosvásárhelyi országgyűlésen ismét megújítottak és megerősítettek. De ez a törvény túlszigorú volt, azért már az 1664. nagysinki országgyűlésen a XXVII. t.-cikk ezt megsemmisítette.⁵

Voltak dézsmák a fejedelmi birtokon is, amely dézsmákat a szegénység szállította a fiscusnak; más kötelezettséggel ezek nem tartoztak és a fiscalis tiszteknek el is tiltották az 1664. t.-cikk alapján, hogy «a szegénységet húzzák, vonják vagy az erdőbe küldjék».⁶ A fiscalis dézsmák elvételelét szigorúan büntették; még pedig, ha a bűnös paraszt ember volt, 12 forintot, ha nemes ember volt, 200 forintot fizetett.⁷

Főárendátor. A dézsmák felől a *főárendátor* intézkedett; a főárendátori méltóságot a fejedelem adományozta.⁸

Harmincad. A ficus jövedelmét gyarapította még a *harmincad*. Ez határvám volt, mely a ki- és beviteli cikkek megadóztatásából folyt be. Harmincadot kellett fizetni: arany, ezüst, kéneseő, vadbőr, lábasmarha, ökör- és tehénbőr, méz, dutka, viasz, tallér és egyéb jóféle pénz, réz, ón, salétrom, puskaapor, töltés és akármilyen lövészerszám és fegyver után.⁹ A harmincadszedés helyei azonban nemcsak a határon voltak, hanem az ország egyéb részeiben is; fel vannak említve a debreczeni, váradi, kolos-monostori, dési, törcsvári, verestoronyi, máramarosi harmincadok. Ezek között fontos volt a *törcsvári harmincad*, amelyet ifj. Rákóczy György a brassóiak zálogosított el évi 5000 forintért. A két évi «árendát» a

Törcsvári
harmincad.

¹ E. O. E. XIII. 124. l.

⁶ E. O. E. XIII. 291. l.

² 1662. márc. 10. II. t. cikk.

⁷ E. O. E. XIV. 142. l. 1665. IX.

³ 1662. okt. 20.—nov. XXIV. t.-c. t.-cikk.

⁴ 1663. febr. 22.—márc. 3.

⁸ E. O. E. XVIII. 256. l.

⁵ E. O. E. XIII. 291. l.

⁹ E. O. E. XV. 288. l.

brassóiak le is tették. De a rendek az 1663. marosvásárhelyi országgyűlésen a II. t.-cikkben elrendelték, hogy, mivel Törösvár fontos fiscalis jövedelem, csak az első évre kiadott 5000 forintot fogadják el; a második évi «árendát» nem fogadják el, hanem «az elkerülhetetlen kénytelenség miatt» kénytelen azt a fiscus számára visszaszerezni. A törösvári harmincadnak voltak «filiálisai»: ú. m. a bozzai, berecki, tömösi; ezeket is visszaesatolták Törösvárhoz. Ugyanezen törvénycikk azt is eltiltotta, hogy bárki is fiscalis jövedelmet kérjen a fejedelemtől.¹ 1672-ben a törösvári harmincadot a fejedelem ismét bérbeadta. De, hogy oly fontos kereskedelmi ponton, mint a törösvári, az ország jövedelme emeltessék, az újonnan kinevezett harmincadosoknak szigorú utasítást adott: így a harmincadot senkinek se engedjék el, kivéve, akiknél a harmincad-elengedésről szóló levél van; vigyázniok kell, hogy a kereskedők a marhákat legelőször a harmincadoshoz vigyék, hogy ott beírassa, megharmincadolja és cédulát vegyen róla; kötelességük az országútakat, álutakat és ösvényeket őriztetni, nehogy a harmincad fizetése alól bárki is elszökjön.²

1683. és 1684. évben Apor István kapta bérbe a törösvári harmincadot 14,000 forintért.³

A törösvári, máramarosi, dési, kolosi harmincadokból fizette a fejedelem a kolozsvári, szamosújvári főkapitányokat, a kolozsvári és sebesvári «præsidiarius» tiszteket, a kolozsvári egyházi személyeket, a brassói magyar prædicatort és az iskolamestert. Mikor pedig valakinek bérbeadta a harmincadokat, mindezen kötelességek a vevőre hárultak.⁴ A bérbeadás alkalmával a vevő mindig hitlevelet állított ki, hogy az előírt pontokat megtartja.⁵

A harmincad beszedését a *harmincadosok* vagy a «re-^{Harmincadosok és ezeknek feladata.}versalisos rationisták» végezték. A jövedelmet hónaponta

¹ E. O. E. XIII. 251. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 98. l.

² E. O. E. XV. 288. l.

⁵ E. O. E. XVIII. 96. l.

³ E. O. E. XVIII. 96. l.

tartoztak a fiscus tárházába beszolgáltatni.¹ Ezeknek, valamint a vámosoknak még más feladatot is tűzött ki az 1659. szászsebesi országgyűlés. Kötelességük volt felügyelni arra, hogy «a Rákóczyhoz menők, járók és onnan jövők megfogattassanak és a fejedelemhez küldessenek». E törvényt a rendek azért hozták, mert a török parancsot adott ki, hogy senkise érintkezzék Rákóczyval.² A harmincadosoknak nagyon kellett ügyelni a harmincadokra a háborús idők miatt; aki nem teljeitette feadatát, birsággal sújtották.³ Rendes feladatkon kívül, mint adószedők is szerepeltek.⁴ Újabb feladatot ró a harmincadosokra az 1673. országgyűlés IV. t.-cikke; ez megbízta őket annak a felügyeletével, hogy az Erdélyben készített posztót, csizmát és sarút az országból ne vigye ki senki, csak az oláh vajda számára vihetnek ki posztót; akinél ilyen posztót találnak, attól vegyék el és ezt az ország «praesidiuma» számára fordítsák, úgyszintén a csizmákat és sarukat is.⁵

A harmincadosok fizetése.

A harmincadosok és a mellettük levő tisztviselők *fizetésének* megállapítása az országgyűlés hatáskörébe tartozott. Az 1672. országgyűlés a következőleg állapította meg fizetésüket: főharmincados R. 100 forint; brassói rationista 40 forint; törcsvári rationista 40 forint; tömösi rationista 32 forint; bodzai 32 forint; berecki rationista 32 forint; hat lovaslegény 20—20 forint.

A harmincadosok visszélései.

A harmincadosok ellen néha panaszok merültek fel; az 1678. országgyűlésen a rendek emeltek panaszt a partiumbeli kolos-monostori harmincados miatt. Ugyanis a kolozsvári kereskedők harmincadjukat Kolozsvárott szokták lefizetni, de néhány év óta a partiumbeli harmincadosok ezzel nem törődve, maguk is harmincadot követelnek tőlük és így két harmincadot kellett fizetniök; az országgyűlés el is rendelte az V. t.-cikkben, hogy az 1674. IV. articulust meg

¹ E. O. E. XV. 289. l.

² E. O. E. XIII. 332. l.

³ E. O. E. XV. 117. l.

⁴ E. O. E. XV. 175. l.

⁵ E. O. E. XV. 343. l.

kell tartani, vagyis elégedjenek meg egy harmincaddal.¹ A törösvári harmincados miatt az oláh vajda emelt panaszt a fejedelemtől, mert vásárlásait a harmincadokon feltartóztatta.²

A harmincadolás «a régi mód szerint» történt, a mint ezt az 1664. VII. t.-cikk is előírja.

Voltak fiscalis harmincadok is, amelyeknek tisztviselői a fejedelemtől kinevezett egyéneknek voltak alárendelve.

A különböző *vámok* is jövedelmeztek a kincstárnak. Vám. Volt út-, hid-, rév-, piaci- stb. vám; a fejedelem ezeket is bérbeadta. Így a marosváradgyai hidvámot Páter János és Szegedi György kapták árendába 6000 forintért, de csakis bizonyos feltételek mellett, hogy tudniillik tartoznak felügyelni a hid építésére, a vámházra, valamint a mellette levő gátra.³

A vámokra vigyáztak a vámosok. Ezek ellen is elég gyakori panasz merült fel az országgyűlésen, hogy t. i. törvényellenes vámokat szednek, vagy a kiváltságosoktól követelnek vámot. Az 1668. VII. t.-cikk,⁴ az 1670. X. t.-cikk,⁵ az 1671. XX. t.-cikk,⁶ az 1678. VIII. t.-cikk⁷ mind a törvényellenes vámszedést tiltják.

A harmincad és a vám fizetése alól némelyek felmentést nyertek. Így a csiki és a háromszéki székelyek nem fizettek sem vámot, sem harmincadot az oláh határon.⁸ A harmincad-fizetés alól még fel voltak mentve a nemesek, továbbá Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget nevű mezővárosok lakosai.⁹ Aki pedig jó pénzt hozott az országba, az félharmincadot fizetett.¹⁰

A felsorolt fiscalis jövedelmeket a *fiscalis tiszt*ek kezel- A harmincad és vám alóli felmentés. ték; ezek sorába tartoztak a következők: a portusi percep- A fiscalis jövedelmek tisztviselői.

¹ E. O. E. XVI. 607. l.

² E. O. E. XVIII. 226. l.

³ E. O. E. XVIII. 118. l.

⁴ E. O. E. XIV. 321. l.

⁵ E. O. E. XV. 116. l.

⁶ E. O. E. XV. 252. l.

⁷ E. O. E. XVI. 608. l.

⁸ E. O. E. XII. 413. l.

⁹ E. O. E. XIII. 287. l., XIV. 224. l.

¹⁰ E. O. E. XIV. 189, XV. 149. l.

tor, a dési, tordai, kolosi, széki, vizaknai, máramarosi, sófalvi kamaraispánok, máglások; azután voltak a fiscusnak udvarbírái, viceudvarbírái, porkolábok, kulcsárok és számtartók. E tisztviselőket kivétel nélkül a fejedelem nevezte ki tanácsának beleegyezése mellett «az igaz hazafiak közül».

A tisztviselők jövedelme elég nagy volt; néha sokkal több, mint egy jószágos embernek.

A fiscalis jószágokon voltak még szolgák, akiknek fizetését 1663-ban a fejedelem kénytelen volt felére leszállítani «a jövedelem csökkenése miatt».¹

Az 1664. XXII. t.-cikk a fiscusi tisztviselők feladatául tűzte ki azt is, hogy a fiscus sertésmarháit a «regius fundus»-ra hajtsák ki, ha nincs makk a fiscus erdején; azon székek tisztjeit pedig, ahova ezeket hajtják, tudósítsák a marhák száma felől, nehogy mások marhái is ott élőködjének.²

«Census.»

A mint említettem, a fiscus rendes jövedelmének harmadik csoportját azon «census» alkotta, amelyet a görögök, zsidók és a szász papok fizettek.

A görögök és zsidók adózása.

A görögök és zsidók az ország határozata alapján «residentiájuk» értékének felét fizették adóba; ez volt az ő rendes évi adózásuk. Akinek nem volt «residentiája», az értékének századrészét szolgáltatatta be. A rendes évi adózáson kívül azonban részt kellett venniök mindazon adófizetésben, amelyben az ország többi népei részesültek. Az 1660. július 5-iki határozat szerint javuk tizedrészét kellett fordítani az ország szükségére.³ Az 1663. február 22. — március 3-iki szászkezdői országgyűlés a Szebenben lakó görögökre személyenként 5—5 tallért vetett, míg «a többi görög a régi határozathoz tartsa magát», mondja a törvény.⁴ Az 1664. jan. 31.—febr. 24.-iki nagysinki országgyűlés XXVIII. t.-cikke ki- mondja, hogy az Erdélyben lakó görögök és zsidók számuk szerint adóznak, mindegyik 5—5 tallért fizet; de kivétet-

¹ E. O. E. XIII. 251. l.

³ E. O. E. XII. 445. l.

² E. O. E. XIII. 290. l.

⁴ E. O. E. XIII. 222. l.

nek azok, akik eddig már adóztak.¹ Az 1667. áprilisi országgyűlés VIII. t.-cikke a görögökre fejenként 5—5 tallért vetett ki.² A görögök adózását módosította az 1668. júliusi országgyűlés II. t.-cikke, mely szerint azok a görögök, akik Szebenben szállást adnak az adószedőknek és a fiscus tárházába adóznak, fejenként adjanak 6—6 tallért, míg a többi, Erdélyben kereskedő görögök a még hiányzó pénzt egy összegben fizették.³

A szász papok «*annualis taxa*»-t fizettek és rendszerint^{A szász papok adója.} ennyivel járultak a különböző országgyűléseken felvetett «*summá*»-hoz is.⁴

2. Rendkívüli jövedelmek.

Rovásadó; kivetésének módjai. Fejadó. Kapúadó. Az adózás egyéb nemei. Adószedő közegek: adószedők, számvevők, főadószedők. Az adó beszedésének helyei. Az adó beszedésének határideje. Adóhátralékok. Az adót be nem szolgáltatók büntetése. Felmentés az adó alól. Ingyen munka.

A rendkívüli jövedelmeket az egyetemes országgyűlés^{Rendkívüli jövedelmek.} szavazta meg.⁵ Ez időben nagyon gyakran megtörtént, hogy az országgyűlések egyéb ügyekkel nem is foglalkoztak, csak az adóval; sőt előfordult, hogy azért hívtak egybe országgyűlést, hogy az adót megszavazzák.⁶

A rendkívüli jövedelmek között elsősorban meg kell^{Rovásadó.} említeni a «*rovásadót*» (*summa*), amelyet az ország fizetett a fejedelemnek, hogy azt «a haza megmaradására» fordítsa.⁷ E jövedelem részint a fejedelem udvara, népe és a hadak tartására, részint «a régi mód szerint» a «*porta contentatiójára*» szolgált; néha azonban más kiadásokra is megszavazták a rovásadót, mint 1671. évben a szultánnak és divánulő

¹ E. O. E. XIII. 293. l.

² E. O. E. XIV. 256. l.

³ E. O. E. XIV. 347. l.

⁴ E. O. E. XII. 101. és 445. l.

⁵ E. O. E. XIV. 338. l.

⁶ E. O. E. XIV. 160. l.

⁷ E. O. E. XV. 189. l.

vezérének s a többi török személyzetnek adandó ajándékok fedezésére,¹ a delegatio tagjainak fizetésére.²

A rovásadó
kivetésének
módja.

A rovásadót Erdélyben kétféle módon vetették ki: vagy *«fej szerint»* (capitatis taxa) vagy *«kapúszám után»*. Egy kapú (porta) 10 emberből állott, akik együtt fizették az adót; néhány hely azonban annyira elpusztult, hogy egy kapú sem telt ki belőle, azért az ilyen helyek is épügy, mint a városok, fejadót fizettek. Az adózás nemére nézve nehezen tudtak megállapodásra jutni az 1659. keresztesmezei országgyűlésen; utóljára is szavazással döntötték el, hogy minden honpolgár *«fejenként»* adózik, a jobbágyos nemes kivételével.³ Néha megtörtént, hogy akik rendszerint kapúszám fizették az adót, némely adóhoz *«fejenként»* járultak.⁴

Fejadó.

A *»fejadó«* az u. n. taxás városokra volt kivetve; ezt minden országgyűlés külön-külön állapította meg, vagyis a *«taxa»* nem volt állandó. Néha azonban a városok sem fizették le egy összegben adójukat; az 1658. marosvásárhelyi országgyűlés határozata szerint úgy adóztak, mint a szabad székelyek, azaz fejenként 2—2 frtot adtak.⁵

Az 1659. besztercei országgyűlés a következő módon állapítja meg a városok *«taxáját»*: Kolozsvár 2400 frt., Várad 1400 frt., Fejérvár 200 frt., Bánfi-Hunyad 200 frt., Udvarhely 260 frt., Kézdivásárhely 180 frt., Szepsi-Szent-György 180 frt., Illyefalva 150 frt., Egeres 150 frt., Nagy-Almás 125 frt.⁶ Összesen: 5245 frt. Az 1660. jul. országgyűlés Kolozsvár adóját leszállította azzal a megokolással, hogy a török hadak sarczoltatása a várost majdnem minden javából kifosztotta.⁷ Az 1662. görgény-szent-imrei országgyűlés határozata szerint a városok *«taxája»* a következő: Kolozsvár 2400 frt., Fejérvár 200 frt., Bánfi-Hunyad 200 frt., Udvarhely 260 frt., Kézdi-Vásárhely 180 frt., Szepsi-Szent-György 180 frt., Illye-

¹ E. O. E. XV. 189. l.

⁵ E. O. E. XII. 101. l.

² E. O. E. XIX. 429. l.

⁶ E. O. E. XII. 227. l.

³ E. O. E. XII. 347. l.

⁷ E. O. E. XII. 449. l.

⁴ E. O. E. XII. 293. l.

falva 150 frt., Egeres 150 frt., Nagy-Almás 150 frt. Összesen: 3870 frt.¹ Amint látjuk, elég nagy volt évenként a különbség az egyes «taxák» összege között. A régebbi időben általában csekély volt a különbség, de ennek megvan az oka; ugyanis Várad elveszett, török kézre került (1660), már pedig ez elég nagy összeggel járult az adóhoz, amint ez a fentebbi országgyűlési határozatból is kiténik.

Az 1664. nagysinkai országgyűlés XVII. t.-cikke az illyefalvi, szepsi-szent-györgyi, háromszéki és csikszeredai városbelieknek megengedte a «fejenként» való adózást, hogy ezáltal adóterhükön könnyítsen.² Ez üdvös dolog volt, mert a városbelieket teljesen kirabolták, kifosztották. Előfordult, hogy a taxás városok «kapúszám» után is adóztak, amint ezt az 1664-iki keczei tábori gyűlés megállapította és pedig «10 embert tudva egy kapúra», 3 tallérral járultak az adóhoz. A következő években általában a portai adónak megfelelő arányban vetették ki a városok adóösszegét, amely mindinkább növekedett, míg az 1689. évben oly rengeteg összeget tett ki, mint eddig soha.

Az 1679. májusi országgyűlés kapuk után 3½ tallért vetett ki az adóhátralék pótlására és így a városokra a következő összeg jutott: Vizakna 33 tallér, Abrud-Bánya 15, Fejérvár 8, Kézdi-Vásárhely 10, Szepsi-Szent-György 3, Illyefalva 9, Vajda-Hunyad 16, Udvarhely 4, Hétfalu 75 tallér. Ez ugyan nem volt valami nagy összeg, de meg kell jegyezni, hogy ugyanez az országgyűlés vetette ki számukra az évi adót, nemkülönben még egy másik adót a «praesidium» ruházatára.³ — 1683. évi kapúadó 18 frt. volt, míg a városok adóját a következő összegben állapították meg: Abrudbánya 33 tallér, Fejérvár —, Vizakna 60, Kézdi-Vásárhely 10, Udvarhely 10, Bereczk 6, Illyefalva 7, Szepsi-Szent-György 4, Csik-Szereda 4, Hátszeg 15 tallér.⁴ De különösen rengeteg áldozatot követelt az országtól az 1689. év. A kapúadó

¹ E. O. E. XIII. 133. l.

³ E. O. E. XVI. 665. l.

² E. O. E. XIII. 288. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 109. l.

250 frt. volt; a városok adója pedig a következő: Marosvásárhely 7750 frt., Kolozsvár 10000 frt., Vizakna 2500 frt., Fejérvár 875 frt., Hátszeg 125 frt., Hunyad 1000 frt., Udvarhely 450 frt., Csíkszereda 180 frt., Illyefalva 300 frt., Abrudbánya 1250 frt., Szepsi-Szent-György 125 frt., Kézdivásárhely 1250 frt., Bereczk 315 frt.¹ — Valamivel csökkent az adó az 1690. évben, de még ez is tekintélyes összegre rúgott, úgy, hogy maguk a kormányzók, akik ezt kivetették, kételkedtek abban, hogy ez az adó be fog gyűlni. A kapuadó 200 frt. volt és ennek arányában vetettek ki a városokra eső összeget.²

Fejadót nemcsak a városok fizettek, hanem más elemek is, így a székelyek, szászok, rovatlan városok és falvak. A megszavazott összeg nagysága az ország szüksége szerint változott. Az 1658. nov. országgyűlés a szabad székelyekre, lófőkre és a darabantokra fejenként 2 tallért vetett ki;³ a nemes és a jobbágyos lófők minden 10 jobbágytól 20 frtot fizettek. A lófők és a darabantok nem voltak képesek a kivetett adót lefizetni; azért az 1659. márciusi országgyűlésen elrendelték, hogy ezek a «summáig elköthetik» magukat, de igyekezniök kell mielőbb a maguk felszabadítására.⁴ Az 1664. jul. országgyűlés ugyanezekre 2 tallér adót vetett ki vagy 4 frtot. A székely nemes és a jobbágyos lófő pedig ugyanazon országgyűlés határozata folytán minden ház jobbágytól fizette a 2 tallért vagy a 4 frtot; e mellett minden ökörtől, lótól 50 pénzt, egy tehéntől 25 pénzt, egy juhtól 10 pénzt.⁵ Az 1662. medgyesi országgyűlés XI. t.-cikke szerint a székelységen levő szabad és jobbágyrend, ha 4 ökre volt, 1 tallért, ha 1 ökre volt, fél tallért adott; akiknek nem volt marhájuk, azok négyen együtt adtak 1 tallért.⁶ A székelyek ugyan nem tartoztak adózni és maga a törvény mondja, hogy ezen terhet nemesi szabadságuk ellenére rőt-

¹ E. O. E. XX. 159. l.

² E. O. E. XX. 316. és 317. l.

³ E. O. E. XII. 101. l.

⁴ E. O. E. XII. 223. l.

⁵ E. O. E. XII. 445. l.

⁶ E. O. E. XIII. 190. l.

ták rájuk; de nagy szükség volt a pénzre, mert a török szultán azzal fenyegetődött, hogyha nem küldi be a fejedelem a sarczot, Erdélyt pasasággá alakítja. E kijelentés hatása alatt volt kénytelen az országgyűlés azt a terhes adózást kivetni, amelynek fizetésében kivétel nélkül résztvett az egész ország. Az 1664. júliusi kecei tábori gyűlés azt határozta, hogy a székelységen levő jobbágyos nemes ember 10 ember-től ad 2—2 tallért; akinek nem volt jobbágya, az most nem adózott.

A szászok a régebbi időben egy bizonyos összeget fizettek, épenúgy, mint a városok. De idővel ez megváltozott és «fejenként» fizették le adójukat; az 1658. nov. országgyűlésen kivetett summához azonban «kapúszám» után járultak, amelyre nem voltak kötelezhetők, azonfelül el is voltak pusztulva, mint általában Erdélynek minden népe és része.¹ Az 1660. júliusi országgyűlés törvénycikke szerint már «fejenként» fizetik az adót és pedig harmadfél tallérban, ha ez nincs, 5 frtban.² Az 1660. segesvári országgyűlésen «fejenként» 1 tallért ígértek.³

A szász nemzet a vármegyékben levő jószágairól úgy adózott, mint maga a vármegye; a székekben levőkről úgy, mint a székek.⁴

Az említetteken kívül «fejadót» fizettek még a rovatlan falvak, tartományok és városok; továbbá a vármegyéken levő egyházi nemesség és özvegyasszonyok, még pedig az 1658. nov. országgyűlés III. t.-cikke alapján 2 tallért;⁵ így adóztak a lugosi, karánsebesi nemesek és házas katonák az 1660. júl. 5-iki országgyűlés határozata folytán.⁶

A fiscusi tisztviselők valamennyien «fejenként» járultak a kivetett adóhoz. Az 1659. márcz. 26-iki országgyűlés elrendelte, hogy a posztósok, máglások és kulcsárok a

¹ E. O. E. 101. l.

² E. O. E. XII. 445. l.

³ E. O. E. XII. 458. l.

⁴ E. O. E. XIII. 190. l.

⁵ E. O. E. XII. 100. l.

⁶ E. O. E. XII. 448. l.

kamaraispánnal együtt «fejenként» 2—2 tallért adnak.¹ Az 1660. júl. 5-iki országgyűlés kimondja, hogy mivel némelyik fiscusi tisztviselőnek több jövedelme van, mint sok jószágos nemes embernek, azért azok jövedelmük arányában tartoznak adózni. Alsóbbrendű tisztviselők adója azonban kevesebb volt; így a sóvágók 1 tallért adtak az 1662. okt. 20. novemberi medgyesi országgyűlésen kivetett adóba.² 1669. óta azonban a fiscalis tisztek nem fizettek adót 1675-ig, mikor a novemberi országgyűlés II. t.-cikke a praefectust bízta meg, hogy az adót újból fizessék.³

«Fejenként» fizették még le adójukat a bányatisztek, szabad emberekből álló molnárok, a dézsi halászok, a sólymárok, az oláhfalviak és zetelakiak, cigányok.⁴

Kapúadó.

Az erdélyi és magyarországi nemeseknél vagyis a vármegyéknél az adózás alapjául a kapúk (*portae*) szerepeltek. Nemkülönbén «kapúadót fizettek a székelyek és szászok közül azok, akiknek a vármegyében jószáguk volt».

A «kapúadó» épenúgy, mint a «fejadó» a körülmények szerint változott. Az országgyűlések ezen időben voltaképen alig foglalkoznak egyébbel, mint az adó kérdésével. Erre szükség is volt; mert, míg egyrésről az adó nagy volt és a behajtás pedig épen az adó nagysága, nemkülönbén a romlott állapotok miatt nehéz volt, addig másrésről a török egyre sürgette a kivetett adót; így kénytelenek voltak az országgyűlések gyakrabban intézkedni az adó behajtása felől. Volt olyan országgyűlés is, amelyen majdnem valamennyi törvénycikk az adó kérdésével foglalkozott. Ilyen volt az 1660. júl. 5-iki segesvári országgyűlés; ez 35 törvénycikket hozott, a melyek közül csakis a 29. t.-cikk nem foglalkozott az adó ügyével. Ezen intézkedés sok elkeseredést szült ugyan, de a fejedelem máskép nem tudta fedezni a roppant adó és sarcz költségeit. Ekkor mondja Graffius⁵ német író:

¹ E. O. E. XII. 223. l.

² E. O. K. XIII. 188. l.

³ E. O. E. XII. 447. l.

⁴ E. O. E. XVI. 222. l.

⁵ Graffius Keménynél: II. 227. l.

«Ez időben nem verhettek Szebenben elegendő tallért, annyi nemes zúzatta össze ékszereit, annyi polgár és paraszt feleségének övét és kapcsait.»

1658. nov. 6-iki marosvásárhelyi országgyűlés a vármegyei jószágokra 20—20 frtot vetett ki.¹ Itt kimondja a törvény, hogy «ezt az összeget maga a nemes fizesse, nem pedig a jószága, minthogy nem a szegénység az oka annak, hogy ez a nagy teher rájuk vettetett». Az 1659. márcz. 26-iki országgyűlés ismét 20 frtot szavazott meg; kivétettek a felégetett területek (combusta), amelyek ennek harmadrészét fizették.² Az ugyanezen évi máj. 24.—jún. 25-iki szászsebesi országgyűlés minden kapú adóját 5—5 frtban állapította meg; «a combusták» most is a harmadrészt adták.³ Az 1660. júl. 5-iki segesvári országgyűlés 1 «portára» 25 tallért vagy más pénzben 50 frtot vetett ki.⁴ Ezt az adót mindenki fizette, a ki csak az országban élt. Ugyanezen évben okt. 20.—nov. 12-ig Segesvárott tartott országgyűlésen azt a határozatot hozták, hogy a nemesek «minden jobbágy» után egy tallért fizetnek. Ebben az esetben elvetették a portai adózást.⁵ Az 1660. decz. 24.—1661. jan. 12-iki szászrégeni országgyűlés 16 frtban, az ugyanezen évi ápr. 23.—máj. 25-iki besztérczei országgyűlés 8 frtban,⁶ míg az 1662. márcz. 19.—26-iki Szent-Imrén tartott országgyűlés ismét 16 frtban állapította meg a «kapúadót»⁷

Az ország a sok megterhelés folytán annyira ki volt merülve, hogy az 1662. máj. 22.—jún. 5-iki Kolozsvár melletti tábori országgyűlés minden adófizetőre 50 darab kősoállítását rendelte el, amelyet évi adó gyanánt fogadtak el; hozzáteszi az országgyűlés, hogy «az adózásnak ilyen neme csakis ezen évben legyen érvényes.»⁸

Az 1662 okt. 22.-től nov. 1-ig tartott medgyesi országgyűlés

¹ E. O. E. XII. 100. l.

² E. O. E. XII. 227. l.

³ E. O. E. XII. 292. l.

⁴ E. O. E. XII. 442. l.

⁵ E. O. E. XII. 457. l.

⁶ E. O. E. XII. 484. és 501. l.

⁷ E. O. E. XIII. 133. l.

⁸ E. O. E. XIII. 164. l.

főtárgyát újból az adó alkotta, amelynek kérdése hosszabb tanácskozásokat idézett elő. Nem tudták, honnan teremtsék elő a pénzt, mert az országot már 5 év óta rendszeresen pusztították. Itt szabályozták a kolozsvári tábori országgyűlésen hozott határozatot; vagyis, aki az 50 darab kőst elszállította a «portusra», attól már nem követeltek semmit, hanem, aki nem szállította el, azon annyi összeget vettek meg, mint amennyit a sóért a réven fizettek. Az 1663. május 7-iki törvények legnagyobb részben az adóügyre vonatkoznak. Az ezen évi szeptember 24-iki országgyűlés 10 tallér, az 1664. évi jan. 31-től február 24-ig tartott nagy-sinki országgyűlés 10 frt adót vetett ki.¹

Kizárólag az adó kivetésével foglalkozott az 1664. évi június 8—14-iki tövisi, valamint a július 26-iki kecei tábori gyűlés. A portai adó lefizetésére az utolsó adó-alapúl kimutatott forrás, t. i. a sószállítás elégtelen volt, ismét visszatértek a «kapúk» utáni adózáshoz és minden kapú 3 tallért fizetett.² Az 1664 november 1—19-iki segesvári országgyűlés 10 tallért vetett ki.³ Az 1671. márc. országgyűlés határozata szerint a kapúadó 2—2 tallér;⁴ az 1672. évi adó 18 tallér,⁵ ugyanezen évi októberi országgyűlés szintén 18 tallért vetett ki;⁶ ennyit szavaztak meg az 1674-⁷ 1675-⁸ 1676 ⁹ 1677- és 1678¹⁰-iki évekre. Az 1678. jún. országgyűlés minden kapúra 20 oroszlános tallért vetett ki.¹¹ Az 1679. és 1680-as években a kapúadó ismét 18 tallér;¹² ezenkívül az 1679. máj. országgyűlés az adóhátralék (restantiák) kifizetésére negyedfél tallért vetett ki;¹³ a praesidium fizetésére 50 denár kapúadót,¹⁴ 1682-ben 50—50 fillért («pénzt»)¹⁵

¹ E. O. E. XIII. 257. és 292. l.

² E. O. E. XIII. 322. és 326. l.

³ E. O. E. XIII. 376. l.

⁴ E. O. E. XV. 189. l.

⁵ E. O. E. XV. 257. l.

⁶ E. O. E. XV. 319. l. IV. t.-c.

⁷ E. O. E. XV. 350. l. XX. t.-c.

⁸ E. O. E. XV. 471. l.

⁹ E. O. E. XVI. 229. l. XXI. t.-c.

¹⁰ E. O. E. XVI. 341. l. XXIII. t.-cikk.

¹¹ E. O. E. XVI. 532. l.

¹² E. O. E. XVI. 621. és 669. l.

¹³ E. O. E. XVI. 665. l.

¹⁴ E. O. E. XVI. 670. l.

¹⁵ E. O. E. XVII. 251. l.

Hogy az évi adót 1678-ban felemelték, annak meg volt az oka. Ugyanis Erdélyt némely főúrnak a fejedelemségre való törekvése szomorú helyzetbe sodorta. Ezek közé tartozott Bély; a portára is küldött követeket, hogy a fejedelmet bevádolja, miszerint ez a franciákkal szövetséget kötött; azt hitték Bély és társai, hogy a II. Rákóczy György ideje fog megismétlődni, hogy a porta Apafyt el fogja üzni a francia szövetség miatt, amint ezt megtette II. Rákóczy Györggyel, minthogy a svédekkel szövetekezett. Csakhogy a szultán meggyőződött, hogy ők áruló-emberek, a portát meg akarták csalni, ezért őket örökös fogságra ítélte. E Bély-féle felkelésnek azonban az ország is megadta az árát; csaknem annyi pénzébe került, mint 20 év előtt Barcsay fejedelemsége; a szultán vezére ugyanis a maga és a szultán részére 150 erszény pénzt követelt, ezenkívül jelentékeny összeget ajándékra, még pedig: a tihájának 2500, a reiznek 1500 aranyat, a muftinak 500, Maurocordatusnak 2000 tallért; azután a közbenjáróknak: a kajmekámnak 1000, a tihájának 150, a csausz pasának 250 tallért. E roppant összeget a rendes adóból nem lehetett fedezni; ezért történt a «portai adó» emelése.¹

Ezután az adót a rendes összegben vetették ki 1686-ig, mikor is a kapúadó 60 frtra emelkedett.² Ettől kezdve mindig emelkedett az adóösszeg és maximumát érte el 1689-ben; a kapúadó 250 frt volt.³ Oly összeg, amilyent eddigelé még egy országgyűlés sem szavazott meg!

Amint látjuk tehát, az adóösszeg épen nem volt állandó, hanem nagyon is változott, megfelelőleg a különböző viszonyoknak.

A fenn említett «kapú»- és «fej»-adón kívül az *adózás* Az adózás egyébnemei. *egyéb neveivel* is találkozunk az «Országgyűlési Emlékek»-ben. Ilyenek voltak: «a termény-adó», az «eke-adó» és a

¹ E. O. E. XVI. 532. l.

² E. O. E. XVII. 497. l.

³ E. O. E. XX. 158.

«marhák után» fizetett adó; de részletesebb intézkedést nem tettek az országgyűlések, mert nem volt rá szükségük. Azonban 1672 ben a szultán Lengyelország ellen indult, az ország köteles volt a török katonákat élelemmel ellátni, így az országra bizonyos mennyiségű élelmet vetettek ki és ettől kezdve ez a teher is mind nagyobb arányban nehezedett az ország lakosainak vállaira. A háború minden viszontagságai kezdtek az országot elárasztani; kezdődött a 16 éves felszabadító háború (1683); mikor pedig Erdély ismét a magyar király fennhatósága alá került (1687), nem hogy jobb lett volna helyzete, hanem az adó és portió évenként növekedett, tizszeresét követelték rajtuk annak, amit eddig fizettek; azonkívül az országot megtöltötték német katonákkal, úgy, hogy az ország nem volt egyéb, mint a császári katonáknak éléskamrája.

Az országgyűlési törvények oly körülményesen szólnak az adózás egyéb viszonyairól is, hogy elég pontosan megállapíthatjuk az ezen korbeli adózási rendszert. Az országgyűléseken nemcsak az adóösszeget határozták meg, hanem törvényt hoztak az adó behajtásának módjáról, a beszolgáltatás helyeiről, határnapjáról, de különösen szigorúan intézkedtek az adóhátralékok behajtásáról.

Adószedő
közégek.

Miután az adót az országgyűlésen megszavazták, mindjárt kinevezték az *«adószedő közégek»*-et is, de csak a főbb tisztviselőket. Külön adószedői (perceptores) voltak a vármegyéknek, székelyeknek, városoknak, szászoknak, papoknak. Ezek maguk közül választották a perceptorokat. Terhes feladat volt az adószedés, épen ezért 200 frttal bírságolták azt, aki nem akarta elfogadni.¹ A «viceperceptorokat» a főtisztek nevezték ki a vármegyékben; e tisztséget is el kellett vállalni 200 frt büntetés terhe alatt, de csak 1 évre.²

Adószedők.

A vármegyékben a «vármegyei perceptorok» (partialis perceptor) szedték az adót az alispánokkal, a fő- és albirák-

¹ E. O. E. XIV. 255. l.

² E. O. E. XIV. 332. l.

kal együtt a «hiteles regestrum és testimonialis szerint»;¹ ezek «regestrum»-ot készítettek, hogy a vármegyében mennyi kapúról kell adózni. Rendesen 2 «regestrum»-ot tartoztak kiállítani; ezek közül egyet a káptalannál kellett elhelyezni «pro futura cautela» — mondja a törvénycikk.² Fogaras földjén a vármegye adószedője a fogarasi kapitány és udvarbíró segítségével hajtotta be a kivetett adót.³ A máramarosiak az adót Besztercére szállították és itt szedték be a pénzt az adószedők; ezeket nem az országgyűlés nevezte ki, hanem a besztercei főbíró. Az 1664. júliusi országgyűlés már «inspector»-t küldött a máramarosi adó behajtására, hogy «az adónak igazán való percipálásáról» gondoskodják.⁴

Az egyházhelyi nemes emberek, molnárok és oláh papok adószedője az alispán volt.

A székelyek az adó felszedésére maguk közül rendelték ki adószedőt, még pedig minden székben külön-külön, de mellettük voltak az altisztek, «assessorok» és «nótáriusok»; ezek csakis a maguk székében szedhették fel az adót.⁵

A magyar és szász városokban a maguk nemzetségbeli városi tisztek az adószedők.

Az universitas vagyis a szászok is adószedőiket maguk nevezték ki ép úgy, mint a székelyek.⁶ A szász papok adószedői az 1660. júliusi végzés szerint a tartományaikban levő dékánok és tisztek voltak; míg az 1664. januárban kivetett adójukat a szász püspök szedte fel.⁷

A fiscusi jószágokról az adót a «praefectus» szolgáltatta be az udvarbirákkal együtt és csak azután szedték fel a jószágon.⁸ A zsidók, görögök és egyéb kereskedők adószedője szintén a praefectus volt.

Az adószedők kinevezésük után mindjárt megkezdték a működésüket. Ezeknek feladatuk az volt, hogy az adózók

¹ E. O. E. XIX. 187. l.

² E. O. E. XIV. 139. és 221. l.

³ E. O. E. XIII. 288. és 298. l.

⁴ E. O. E. XIII. 293. l.

⁵ E. O. E. XIII. 293. l.

⁶ E. O. E. XIII. 257. l.

⁷ E. O. E. XIII. 445. l.

⁸ E. O. E. XIII. 293. és 327. l.

számát összeírják, a kivetett adót felszedjék és beszolgáltatásuk az ország «főperceptorának.» Az összeírás (connumeration) oly módon történt, hogy a kinevezett adószedő faluról-falura járt és a falusi bíró eskü alatt tett bevallásai alapján állapította meg és írta össze az adóköteles portákat. Azután «generalis regestrum»-ot vezetett, hogy ki mit adott? mikor? és ki nem adózott? ¹

A «perceptorok» a fejedelem által kijelölt helyen gyűltek össze mindaddig, amíg a pénzt összegyűjtötték. Ezek az egyes adózóknak nyugtatványt állítottak ki, melyet az országgyűlésen kellett felmutatni.

Az adószedőknek az adó behajtásánál a már említett alispánokon és szolgabírákon kívül mások is segítettek; így egy nagy feladat hárult pl. a főispánokra. Az idő viszontagságai, nemkülönben a folytonos háború rombolásai miatt nagyon sok kapú elpusztult, ami sok akadályt idézett elő az adó beszedésénél. Hogy tehát a kapúsám után kivetett adót pontosan beszédhessék, az országgyűlések többször elrendelték a kapúk számának összeírását és ezen ügy elrendezését a főispánokra bízák;² ezek azután «közönséges gyűlés»-t tartottak³ és meghagyták az alispánoknak, hogy minden vármegyebeli városban és faluban vizsgálják meg a pusztaságra jutott kapukat és arról «regestrumot» készítsenek.⁴ Azonban a kapúk összeírása különböző akadályok folytán csak az 1689. évben történt meg és azután a novemberi országgyűlés határozta meg az adózó kapúk számát a vármegyékben és a székekben. A kapúk (porta) száma a vármegyékben a következő:

Fejér vármegye	.....	337 kapú
Küküllő «	.....	215 «
Torda «	.....	145 «
Kolozs «	.....	92 «
Doboka «	.....	50 «

¹ E. O. E. XIII. 283. l.

² E. O. E. XX. 156. l. I. t.-c.

³ E. O. E. XVIII. 315. l.

⁴ E. O. E. XX. 111. és 245. l.

Belső-Szolnok vármegye	81	kapú
Hunyad	161	«
Zaránd	18	« ¹

A székek «portáinak» száma:

Szebenszék	302	kapú
Medgyes szék	200	«
Segesvár »	202	«
Barcaság »	152	«
Kőhalom «	128	«
Nagy-Sink «	191	«
Újegyház «	103	«
Sz.-Sebes «	64	«
Szerdahely szék	100	«
Szászváros «	58	«
Beszterce «	258	« ²

1690-ben az alispánokat már nem terhelték azzal, hogy a perceptoroknak segítsenek, mert nagyon el voltak foglalva, hanem «administratorokat» (v. comissarius) neveztek ki, akik az «élés» beszedéséről gondoskodtak.³ Az adószedőknek segítségére voltak még a mesteremberek «mesterségük szerint», a görögök és a zsidók pedig a pénzt olvasták, amit «igazsággal kell végezniök», mondja a törvény.⁴

Miután egybegyűlt az összeg, a pénzt elküldték a «fő-perceptor»-nak (generalis perceptor), kinek szállása leggyakrabban Szeben volt.

Az adószedők működését a *sámvevők* (exactores) kísérték figyelemmel.⁵ Ezeket az országgyűlés jelölte ki, még pedig külön a vármegyékből, külön a székekből. Az országgyűlés szavazta meg fizetésüket is. 1689-ben az országgyűlés 4 számvevőt rendelt; ezek közül Bethlen Miklós 100 frtot, Alvinczi Péter 100 frtot, Sárosi János 50 frtot és a nagysinki

¹ E. O. E. XX. 311., 312., 313. l.

⁴ E. O. E. XII. 450. l.

² E. O. E. XX. 314. és 315. l.

⁵ E. O. E. XIV. 191. l. XIX. 189.

³ E. O. E. XX. 221.—224. l.

és 421. l.

székbíró 50 frtot kapott.¹ Az «exactorok» kötelesek voltak minden helyre kimenni és a kivetett adóról számot venni; azonkívül az adóhátralék felszedésében a perceptornak segítségére lenni.² A számvevők az adószedőkkel együttesen végezték a számadást a kijelölt helyen.

Főadószedő.

Az összeget a fejedelem kezéhez végre a «főperceptor» szolgáltatatta, aki nyugtatóványt is kapott. A «generalis perceptor» tisztség nem volt valami könnyű feladat. Volt eset, hogy nagy teherviseléssel járt; ezért kérte az illető a fejedelmet, hogy mentse fel hivatalától; az 1661. április 21—május 5-iki országgyűlésen Ugron Andrást mentette fel a fejedelem e hivatal viselése alól.

Néha egy «generalis perceptor» volt, néha azonban több. Az 1664. júliusi országgyűlés 2 «generalis perceptor»-t nevezett ki, egyet a vármegyék, egyet a székelység részéről.³ Később számuk mindinkább szaporodott; ugyanis az adó növekedett, a reájuk háramló feladatot oly kevesen nem tudták teljesíteni. 1689-ben számuk már 8-ra szaporodott.⁴

Külön «generalis perceptorokat» rendeltek a pénzbeli adó behajtására és külön az élés felszedésére.⁵

A «generalis perceptorok» mellett voltak a «főadófelügyelők» (főinspector).⁶

A főadószedők szolgálatuk fejében «számpénzt» kaptak. Az 1662. márciusi görgény-szent-imrei országgyűlésen kinevezett főadószedő, Thuri László ellátásáról a XVIII. t.-cikk a következő módon rendelkezik: kap 200 frtot, amelyet a kezénél levő ország pénzéből vehet magának; ezenkívül 20 köből búzát, 25 köből zabot és 2 negyvenes bort évenként.⁷

A «generalis perceptor» működésének helyét is az országgyűlés rendelte el; ellátásáról pedig a rendek gondoskodtak.⁸ Ilyen helyek voltak: Szeben, Szász-Medgyes, Maros-Vásárhely stb.

¹ E. O. E. XX. 237. l.

² E. O. E. XII. 483. l.

³ E. O. E. XIII. 326. l.

⁴ E. O. E. XX. 160. l.

⁵ E. O. E. XIX. 341. l.

⁶ E. O. E. XVIII. 210. l.

⁷ E. O. E. XIII. 133. l.

⁸ E. O. E. XVII. 156. l.

A «generalis perceptorok» működésük eredményéről «számadást» (registrum) készítettek; ez részint részletes, részint általános volt. A számadások pontos képet adnak a különböző elemek adó-összegéről. Ilyen számadást készített Ugron András az 1659. május 24-iki szászsebesi országgyűlésen felvetett adóról; ¹ részletes számadást adott 1659. június 3-án.

Az adó beszolgáltatás helyét illetően, az országgyűlések különböző városokat jelöltek ki. Leggyakrabban Szeben for-^{Az adó beszolgáltatásának helyei.} dult elő; ezenkívül 1664-ig néha Brassó és Segesvár. A későbbi időben azonban már nagyon különböző helyek találhatók; Szász-Medgyes,² Szászsebes,³ Fejérvár,⁴ Nagy-Enyed,⁵ Köhalom,⁶ Fogaras⁷ stb. szolgálnak az adószedés székhelyéül. E helyeken tartózkodott az ország főadószedője is. Az 1662. okt.-ben felvetett adót a vármegyék részéről Szebenben, a székelyek részéről Brassóban szedték fel. Az 1664. jan. 31. — febr. 24-iki nagy-sinki országgyűlésen kivetett adót a vármegyék, Aranyos-szék, a szász és magyar városok Szebenbe, Marosszék, Udvarhelyszék, Csik, Gyergyó, Kászon és az ezekben levő taxás városok, falvak Segesvárra küldték.⁸

Nemcsak a főperceptornak, hanem a számvevőknek helyét is az országgyűlés jelölte ki. Az 1662. okt. 20. — nov. medgyesi országgyűlésen Medgyest jelölték ki a rendek a számvevők székhelyéül; de később ezt áttették Szászkézdre, mert Medgyesen török katonák tartózkodtak és így a számadást nem végezhetnék volna nyugodtan; majd Szászkézd közelébe, Segesvárra is eljutottak a törökök és ekkor, nehogy valami baj történjék, a számvétel helyét Köhalom székben levő Darócz faluba helyezték.⁹

A törvényekben a főadószedők közül legtöbbször Ugron Andrással találkozunk. Az 1658. nov. 6-iki marosvásárhelyi

¹ E. O. E. XII. 258. l.

² E. O. E. XV. 350. l.

³ E. O. E. XV. 472. l.

⁴ E. O. E. XVI. 229. l.

⁵ E. O. E. XVI. 665. l.

⁶ E. O. E. XVIII. 210. l.

⁷ E. O. E. XX. 160. l.

⁸ E. O. E. XIII. 294. l.

⁹ E. O. E. XIII. 195. l.

országgyűlésen már ő a főadószedő és ezt a tisztséget egész 1661-ig viselte. Ezen év ápr. 23. — máj. 5-én tartott beszercei országgyűlésen panaszkodott, hogy már sok idő óta terheli őt ez a hivatalviselés, azért a fejedelem őt fel is mentette.¹

Az adót a fejedelem tárházába a kitűzött terminusra kellett beszoigáltatni. Ezt rendszerint két részletben fizették le. Az 1659. márc. 26-iki beszercei országgyűlésen felvetett adó felét jun. 1-ig, a másik felét nov. 1-ig kellett beszoigáltatni;² az 1660. dec. 24. — 1661. jan. 12-én tartott szász-regeni országgyűlésen megszavazott adót is 2 részben küldték be: felét márc. 1-jén, felét szept. 1-jén. Gyakran sokkal rövidebb időközök szabtak az adó összegyűjtésére; az 1660. nov. 6-ki országgyűlésen kivetett adót «tizenötöd napra» kellett lefizetni; az 1664. jul.-ban felvetett adót már «12 nap alatt» kellett beküldeni.

A «perceptorok» szigorú büntetésben részesültek, ha az egybegyűlt összeget nem küldték be a fejedelem kincstárába; az 1660. nov. 6-án tartott segesvári országgyűlés XV. t.-cikke szerint azon adószedőket, akik a bevett összeget be nem szolgáltatták, meg kell fogni, nemesi szabadságuk ellenére és fogva maradtak az elégtételadásig.³ Az 1666. IV. t.-cikk pedig elrendelte, hogy a főtisztek hívják magukhoz a perceptorokat, hogy számot adjanak működésükről és ha valakit csaláson érnek, azt halállal büntessék.⁴

Minthogy az adó beszédésénél sok visszaélés történt, kimondották 1682-ben, hogy a perceptorok kötelesek megjeleni az országgyűlésen és a gyűlés elején mindegyik nemzetből vegyenek maguk mellé szakértőket s így vizsgálják meg az adószámadásokat.⁵ A számadásra meg nem jelenő perceptorokat, valamint, akik készületlenül jöttek el, tömlőbe vetették.⁶

Adóhátralé-
kok.

Bár a törvények súlyos büntetést szabtak azokra, akik

¹ E. O. E. XIII. 195. l.

² E. O. E. XII. 505. l.

³ E. O. E. XII. 461. l.

⁴ E. O. E. XIV. 199. l.

⁵ E. O. E. XVII. 250. l.

⁶ E. O. E. XIX. 421. l.

a kitűzött határnapra nem fizették le az adót, mégis nagyon sok volt az *adóhátralék* (restantia), amint ezt az «Országgyűlési Emlékek» igazolják, mert a törvénycikkek mindig újabb és újabb rendeleteket hoztak erre vonatkozólag. Az 1661. ápr. 23. — máj. 5-ki országgyűlés XII. t.-cikke elrendelte, hogy amely helyeken a fő- és altisztek nem képesek maguk felszedni az adót, a fejedelem adjon melléjük embereket. 1663. május 22-én a fejedelem az országhoz körlevelet intézett, amelyben keményen megparancsolta, hogy «szorgalmatosan, éjjel-nappal» legyenek azon, hogy az adó mielőbb befolyjon.¹ Az 1665. szept. országgyűlés I. t.-cikke elrendeli, hogy amelyik egyházi nemes ember és a residentias nemes ember házas szolgája a hátralékot nem akarja megadni, vegyék el tőle marháját, ha nincs, őket magukat fogják el, míg az adót le nem fizetik.² Adóhátralékról intézkednek az 1665. III. t.-cikk,³ az 1667. XI., XII., XVI. t.-cikk.⁴ Előfordult azonban az az eset is, hogy a «restantia» a perceptor hanyagsága miatt nem folyt be; ezért szigorúan intézkedik az 1668. XXXVIII. t.-cikk, amely szerint, ha a perceptorok a «restantiaadót» a meghatározott időn belül be nem szolgáltatják, a főtisztek az ilyeneket megfognak és vasba verik.⁵ 1668-ban ismét volt hiány az ország adójában; 2000 tallér hiányzott. A fejedelem a jul. országgyűlésen megigérte, hogy a hiányzó összeget pótolni fogja a magáéból, ha feleségének «inscribálják» Balázsfalvát és még három falut. Ezt a rendek végre is hajtották.⁶

Az 1672. évben a «praesidium» számára szolgáló adóhátralék mind nagyobb összegre növekedett úgy, hogy a praesidiariusokat már az éhenhalás fenyegette; miért is a dec. országgyűlés XXXVIII. t.-cikke elrendelte, hogy, ha a határidő eltelve, a perceptorok az adót be nem küldik, a praesidium rajtok fog élösködni.⁷

¹ E. O. E. XIII. 237. l.

⁵ E. O. E. XIV. 332. l.

² E. O. E. XIV. 139. l.

⁶ E. O. E. XIV. 346. l.

³ E. O. E. XIV. 156. l.

⁷ E. O. E. XV. 181. és 271. l.

⁴ E. O. E. XIV. 216. és 217. l.

1679-ben külön rendeletet bocsátott ki a fejedelem az adóhátralék beszedésének ügyében.¹ 1683-ban pedig országgyűlést hívott össze, melyen újabb rendeletet adott ki, hogy az adót küldjék be; egyúttal a pénztárnokok számadását, valamint az adólajstromokat is megvizsgálták.² 1687-ben ismét intézkednek, hogy az adóhátralék nagyságát némiképen csökkentessék.³ Hogy annyi volt az adóhátralék, dacára a sok szigorú intézkedésnek, annak meg volt a természetes oka. Évek óta folytak a háborúk, az idegen katonák a népet fosztogatták, rabolták, az adó ellenben folyton növekedett, mindehhez járult később a rossz termés, hát hogyan? és honnan? gyűlt volna össze az adó? Inkább azon lehetne csodálkozni, hogy valamit össze tudtak gyűjteni az olyan években, midőn az adó oly nagy arányokban lett kivetve, amilyent még országgyűlés nem szavazott meg.

Az adót be
nem szolgál-
tatók bünte-
tése.

Az adót meg nem fizetők büntetései nagyon szigorúak voltak. Ha nemes ember volt az illető, nemességétől fosztották meg; a vinci új keresztények, ha nem akarták az adót beküldeni, az 1660. nov. 6-iki segesvári országgyűlés X. t.-cikke szerint »dupla adót» fizettek.⁴ Az 1667. évben az egyházi nemesek vonakodtak az adót beszedeltetni. Ezért az 1667. ápr. országgyűlés II. t.-cikke szigorúan elrendelte az adófizetést; ha nem fizettek, a tisztek kétszer annyit vettek el javaikból; ha nem volt annyit érő javuk, akkor elfogták őket és fogva tartották, amíg az adót meg nem adták.⁵ 1683-ban olyan intézkedés történt, hogy aki a része után járó adót be nem fizette, azt először megintették, másodszor azonban már »duplán» hajtották be rajta.⁶

Mikor az adó oly nagy mértékben növekedett, a terhes adózás elől sokan elszöktek, vagy maguk a földesurak szállították el egész falujukat az adózás elől; így tettek 1688-ban a kővárvidékiek; ez pedig az ország egy jelentékeny részének

¹ E. O. E. XVI. 649. l.

² E. O. E. XVIII. 82. l.

³ E. O. E. XIX. 108. l.

⁴ E. O. E. XII. 309., 459. l.

⁵ E. O. E. XIV. 254. l.

⁶ E. O. E. XVIII. 88. l.

végző pusztulását idézte volna elő. Ezért a márciusi országgyűlés elrendelte, hogy az ilyen szökevényeket, a kiket földesuruk szöktettek meg, az illetők állítsák vissza, mert különben ők fizetik meg «a jószág után járó summát»; a kinek azonban jószága ura híre nélkül állott félre, az ilyeneknek senki helyet ne adjon, hanem visszatérésre kényszerítse.¹ A büntetések sorába tartozott a fogság is, ha az adósnak nem volt jószága; ha volt jószága és még sem fizette le az adót, elvették jószágának egy részét és az kapta meg, aki helyette letette az adót.² A büntetés végrehajtása előtt az adóst még egyszer figyelmeztették az adóhátralék beküldésére és csak ezután történt a kiszabott büntetés végrehajtása.³

Az «adóhátralék» felszedésére néha külön adószedőt rendelt az országgyűlés. A felszedésre rendszeren egy hónapi terminust kaptak és ezen idő alatt hiány nélkül kellett felszedni a hátralékot; de gyakran megtörtént, hogy kötelességeiket nem teljesítették megfelelően, «tudatlanságuk, gondviséletlenségük miatt» nem szolgáltatták be az adót: ilyenkor vagy rajtuk vették meg a be nem küldött összeget vagy ha annyit érő javuk nem volt, «személyesen szenvedték a büntetést».⁴

Voltak Erdélyben olyan elemek, akik *felmentést nyertek az adó alól*. Ilyenek voltak az oláh papok. Az 1658. novemberi országgyűlés alkalmával kivetett adót még épen úgy fizették, mint az egyházi nemesség vagyis «fejenként» 2—2 tallért; ezenkívül még hegybeli adót és Erdély határában levő szőlőikről és az azokból befolyó jövedelmükből tizedet fizettek a fiscus részére. Barcsay fejedelem állított ki részükre szabadságlevelet, amelyben a rovásadó alól felmentést nyertek; ezen kiváltságlevelet 1663. szept. 1-én Apafy Mihály is megerősítette, azonkívül még felmentette őket úgy a hegybeli adó, mint a tized fizetése alól.⁵ Ezután már nem tartoztak semmiféle adózással. Hasonlóképen a kolozsváriak is felmentést nyertek az 1664. márc. 20-iki végzés alapján.⁶

¹ E. O. E. XIX. 343. l. V. t.-c.

² E. O. E. XIII. 203. l.

³ E. O. E. XIII. 133. l.

⁴ E. O. E. XII. 293. és 294. l.

⁵ E. O. E. XIII. 246. l.

⁶ E. O. E. XIII. 309. l.

Míg a régebbi időben úgy a fiscalis birtokok, mint Fogaras vidéke teljesen adómentesek voltak, most az adófizetés alól sohasem nyertek felmentést, hanem részt kellett venniök az ország mindennemű adóterhében.¹

Mint az «Országgyűlési Emlékek»-ből kitűnik, mások is részesültek igen gyakran adóelengedésben; rendszerint volt valami fontos ok, ami alapúl szolgált, hogy az illetők adófelmentésben részesüljenek. Az 1665. országgyűlés a megyesieket mentette fel az adó alól «elpusztult állapotjukra való tekintetből»;² a XXXIV. t.-cikk szerint a Szamos és a Sajó két partján elpusztult falvak nyertek adóelengedést.³ Az 1670. évben Máramaros, valamint Medgyesszék és Beszterce vidéke részesültek az adó bizonyos részének elengedésében;⁴ ugyan ezen évben Szilágy-Cseh városát 3 évre mentették fel az adófizetés alól, mert «teljességgel végső pusztulásra jutott.»⁵ Mint látjuk tehát, a vidék pusztasága okot szolgáltatott az adóelengedésre. De volt más ok is; 1687-ben Teleki Mihály néhány jószága mentetett fel az adó alól «a haza és a fejedelem iránt tanusított szolgálatkészsége miatt».⁶

Ingyen
munka.

Egyenes adószámba ment végül az «*ingyen munka*» (gratuitus labor), a melyet a végházak építésére ugyancsak az országgyűlésen szavaztak meg. Ezen időben sok fogyatkozást szenvedett Várad, azért az 1659. máj. 24.—jun. 25-iki szászsebesi országgyűlésen a Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok és a máramarosi rendek megígérték, hogy épületfát fognak szállítani a várnak, még pedig úgy, hogy minden két kapu ad egy-egy szekér fát; de ha e fák között «nagy derekas fák lennének», ezt négy kapu adhatja; az erdélyiek deszkákat szállítanak Váradra, ezeknek fát nem kellett szállítani: némi engedményt kaptak a felégetett területek (combusták), amennyiben ezekről négy kapu vitt egy szekér fát.⁷

¹ E. O. E. XII. 457. l., XIII. 249. és 327. l.

² E. O. E. XIV. 120. l.

³ E. O. E. XIV. 124. l.

⁴ E. O. E. XV. 180. l.

⁵ E. O. E. XV. 183. l.

⁶ E. O. E. XIX. 189. l.

⁷ E. O. E. XII. 304. l.

Ugyanezen országgyűlés a XXIV. t.-cikkben elrendelte, hogy Bihar vármegyének negyedik járása, a belényesi, Saka nevű véghelynek tartozik «ingyen munká»-val, «nehogy e fontos véghely elpusztuljon», mondja a törvény; a XXIX. t.-cikk pedig kimondja, hogy, mivel a belényesiek maguk nem képesek városukat megvédeni a török ellen, «a város bepalánkozása és árkolása körül» segítséggel tartoztak a körülötte levő falvak.¹

¹ E. O. E. XII. 308. és 309. l.

II. FEJEZET.

Az állam kiadásai.

1. Török adók.

Évi adó és hadi sarc. Portai követek. «Jó pénz»: arany és tallér; ezeknek értéke; az adó «jó pénzzé» tételének bajai; a «jó pénz» hiányának oka; arany és ezüst pénzverés; hamis pénz; a hamis pénzverők büntetése; pénznemek.

Mindezek után felmerül az a kérdés, vajjon az országgyűléseken megszavazott sok adót, miután egybegyűlt, mire fordították?

Török adók:
évi adó és
hadi sarc.

Amint az «Országgyűlési Emlékek» bizonyítják, az adónak legnagyobb része 1687-ig a török szultán táborába került. Az erdélyiek ezen év október 27-én kötötték meg a balázsfalvi szerződést a magyar királlyal; e szerint: Erdély visszakerült a magyar főhatóság alá; Apafynak és fiának biztosították a fejedelmi méltóságot. Ez azonban már csak árnyékfejedelemség volt; a fejedelemnek főhivatása a nagy évi adónak kivetése és beszedése volt, a hatalmat a német tábornokok vették kezükbe. Miután az ország a hűségesküt is letette Lipót királynak, megszűnt az utolsó kapocs is, amely Erdélyt a portához fűzte.

Míg a török véduralom fennállott, a szultán ugyanis azt kívánta a fejedelemtől, hogy a «hűségben megmaradjon és a császár adóját igazán beszolgáltassa»; ezen esetben az országnak nem lesz bántódása. Tehát a haza megmaradása «a fényes porta» kedve keresésében állott, ezért volt szükség arra a nagy és terhes adózásra. Kemény egyik «manifestumában»

azt írja, hogy a török eleinte pénzt nem követelt az országtól, csak a portához való engedelmességet tűzte ki célul; ez azonban nem tartott sokáig, mert megfizethetetlen «summát kezdett exequálni».¹

A «török évi adó» vagy «császári adó» (tributum) Barsay fejedelem korában 80.000 tallér volt.² Ugyanezen időben az országnak büntetésképen 50.000 tallért kellett fizetni «*hadi-sarc*» fejében. Emiatt a rendek kénytelenek voltak nemcsak aranyukat, tallérjaikat, hanem feleségüknek arany-, ezüst-ékszereit, az ívőedényeket is a fejedelem részére átadni, ámbár Barsay «szabadságuk ellen való», nem választott fejedelmük volt.³

E nagy erőfeszítés dacára az adó úgy, mint a sarc nehezen gyűlt össze; a török nagyvezér pedig egyre sürgette a fejedelmet, küldené el a pénzt minél előbb, azonkívül szemrehányásokkal illette, hogy már két év óta semmit sem fizettek, sem a sarcból, sem az adóból és ezért kénytelen lesz Váradot elfoglalni. Barsay ismételve felhívta az adószedőket, hajtsák be és szolgáltatassák már be a sarcot. Ez azonban már késő volt, mert a török szerdár 1660. aug. 27-én Váradot elfoglalta.

Hogy a «császári adó» egybegyűljön, majdnem minden országgyűlésen vetettek ki adót. A törvénycikkek részletesen felsorolják, ki mennyivel járul az adóhoz és megvilágítják, hogy mily nagy erőfeszítést kellett mindenkinek kifejteni, dacára, hogy az ország ki volt merülve, a szegénység pedig nagyobbára éhenhalásra jutott.

Barsay fejedelem korában azonban maga a fejedelem volt az oka, hogy az adó nem került a szultán udvarába; pedig az ország jelentékeny összeget szolgáltatott be a kivett adóból, de a fejedelem nem küldte el a portára hanem a pénzt másra költötte el és így nem csodálható, ha az egész ország ellene fordult.

¹ E. O. E. XIII. 73. l.

² E. O. E. XII. 377., XIII. 231. l.

³ E. O. E. XII. 390. l.

Portai követek.

Az adót a *portai követek* vitték, bár megtörtént, hogy egyenesen a császár tárházába küldték, Skidárba.¹

Az 1663. szept. országgyűlés X. t.-cikke érdekes képet nyújt arra nézve, hogy az országgyűlésen kivetett adót, amelyet a «porta contentatiójára» rendeltek, miként küldték el. A törvénycikk elrendeli, hogy a kivetett pénzt Fábian István és Domokos János szedjék fel egy szebeni polgár jelenlétében; Balog Máthé pedig egy görög emberrel gondoskodik a pénznek való bőrzacsokról, ládákrol, szekerekről. Így adták át azután a portára küldött követeknek.²

«Jó pénz»: arany és tallér.

Értékük.

Mikor a «porta contentatiójára» szolgáló adót kivetették, egyúttal azt is kimondták az országgyűléseken, hogy az összeget «jó pénzzé» kell tenni, mert a portán csak «jó pénzt» fogadtak el. «Jó pénz» alatt az *aranyat és ezüstöt* (tallér) értették, amelyeknek értéke sokszor változott. 1666-ban a tallért 180 pénzen, az aranyat 3 frt. 60 pénzen lehetett beváltani; de az 1661. XIV. t.-cikk előírta, hogy aki tallért vagy aranyat akar váltani és az ország szükségére adja be, annak az ország pénzéből 1 tallérért 2 frtot, 1 aranyért 4 frtot adnak;³ az 1678. júniusi országgyűlés I. t.-cikke szerint 4 arany 9 tallér értékű és 4 «cikkeny» arany 10 tallér;⁴ az 1682: I. t.-cikk az arany értékét 4 frt. 60 denárban állapította meg;⁵ az 1683: II. t.-cikkben 1 arany 4 frt. 50 denár, az imperiális tallér 2 frt. 25 denár, az oroszslányos tallér 2 frt;⁶ az 1683: I. t.-cikk szerint 1 arany 2 oroszslányos tallérral és 1 «ort»-tal egyenlő;⁷ 1687-ben 1 tallér 1 frt. 90 denár értékű.

Az adó «jó pénzzé» tételének bajai.

Az adó «jó pénzzé» tétele sok nehézséggel járt; legnagyobb baj az volt, hogy az országban leginkább rézpénz, garas és polturapénz, aprópénz és nem teljes értékű arany volt forgalomban. Az országgyűlések különféle határozatokat hoznak, hogy a «jó pénz» mennyiségét növeljék. Így több

¹ E. O. E. XII. 315. l.

² E. O. E. XII. 315. l.

³ E. O. E. XIV. 187. l.

⁴ E. O. E. XVI. 532. l.

⁵ E. O. E. XVII. 328. l.

⁶ E. O. E. XVIII. 87. l.

⁷ E. O. E. XVIII. 109. l.

törvénycikkben eltiltották az aranynak és ezüstnek kivitelét az országból; ¹ majd az országgyűlések kijelöltek egyes egyéneket vagy városokat, hogy az összeget «jó pénzzé» tegyék. Az 1666. szeptemberi fejevári gyűlés II. t.-cikke elrendelte, hogy a «portusi inspector» a perceptorral együtt 4000 frtot tegyen «jó pénzzé», Debrecen városa 6000 frtot, a törösvári harmincados 3000 frtot, a máramarosi és deési harmincados 1000 frtot, a zajkáni harmincados 500 frtot.² 1670. július havában a fejedelem országgyűlést hívott egybe, hogy a rendek határoz-
zanak, mikép tehetnék «jó pénzzé» az adót, «mert ebben áll Isten után ez hazának megmaradása».³ Ebből is láthatjuk, milyen fontos volt az adónak «jó pénzzé» tétele!

Hogy az ország «jó pénz»-ben annyira szűkölködött, ^{A «jó pénz» hiányának okai.} annak okozói részben az idegen nemzetből álló kereskedők voltak, akik az ország végzése ellen cselekedtek, minthogy a jó pénzt értékén felül szedték be. Ennek megszüntetésére elrendelte a radnóthi országgyűlés, hogy a vármegyék adójának két részét, a melyet még nem tettek «jó pénzzé», a görögök és az örmények tegyék «jó pénzzé», mert ezek kereskednek az országban, a harmadik részt pedig a portusi tiszték.⁴ A «jó pénz» szaporítására hozták azt a rendeletet is, hogy aki «jó pénzzel» vásárol, fél harmincadot fizet.⁵

Az arany- és ezüstpénz verése a görög kereskedők kiváltságaik közé tartozott; ezek azonban idővel nagyon elhatalmasodtak Erdélyben; így a rendek az 1672. októberi országgyűlésen felterjesztést intéztek a fejedelemhez, hogy a görögöknek kiváltságait a «Keleti Compania»-ra bizza. A fejedelem meg is erősítette a felterjesztett cikket, mely a többi között a «Compania» feladatává tette, hogy elegendő mennyiségben veressen arany- és ezüstpénzt, még pedig a fejedelem képével.⁶

Az 1670. júliusi országgyűlés az universitásnak is újból

¹ E. O. E. XIV. 190. 1.

² E. O. E. XIV. 198. 1.

³ E. O. E. XV. 142. 1.

⁴ E. O. E. XV. 149.

⁵ E. O. E. XV. 179. 1. 1670. XXIX. t.-cikk.

⁶ E. O. E. XV. 318. 1. II. t.-c.

megengedte az arany és tallérverést és visszaadták az ahhoz szükséges eszközeiket is, hogy «jó pénzt» szerezhessenek.¹ Ugyancsak a «jó pénz» szaporítására az 1671. novemberi országgyűlés a következő városoknak engedte meg a pénzverést: Szeben, Kolozsvár és Beszterce.² Az «usuális pénz» veretését Nagy-Enyeden rendelte el az 1673. országgyűlés XII. t.-cikke, még pedig a lengyelországi «12 pénz» és «6 lottos» ligájában, ezenkívül 2 polturást és egy-egy pénzest. Ilyen pénzt Szebenben is verhettek, de kimondták, hogy e rendelet csak a következő egyetemes országgyűlésig érvényes.³ E pénzverést az 1674. novemberi országgyűlés a XXVII. t.-cikkben meg is tiltotta, mert nem hogy hasznát látta volna ebből az ország, hanem inkább kárát vallotta. Aki pedig e rendelet után is pénzt veretett és az illető paraszt ember volt, halállal bűnhődött.⁴

Hamis pénz.

Mióta a pénzverést megengedték, sok *hamis pénz* került a forgalomba; ennek következtében az 1675. novemberi országgyűlésen kimondták, hogy ahol ilyen hamis pénzverőket találnak, büntessék meg az Approbata p. 3. Tit. 55. art. 1. írt t.-cikk szerint; továbbá elrendelték, hogy jövőre erre vonatkozó engedély sem adható. A pénzveréshez való «példázó vasakat» minden helynek tisztái tartoznak beszedni és a praefectusnak átadni.⁵

1677-ben a fejedelem újból országgyűlést hívott egybe a hamis pénz megszüntetésére, mert nemcsak a kijelölt városok vertek pénzt, hanem olyanok is, akiknek ehhez semmi joguk nem volt és kellőleg még utánozni sem tudták a jó pénzeket; nagyon sokan verettek pénzt ékszereikből is, melyek ezen időben mintegy takarékpénztári letétek voltak.⁶ Szóval rendkívül sok visszaélés történt, mely különösen az alsó néposztályt sújtotta, mert e tudatlan nép nem tudta a jó pénzt a hamistól megkülönböztetni. Az 1677. májusi or-

¹ E. O. E. XV. 149. l.

² E. O. E. XV. 255. l. XXIX. t.-c.

³ E. O. E. XV. 346. l.

⁴ E. O. E. XV. 469. l.

⁵ E. O. E. XVI. 224. l.

⁶ E. O. E. XVI. 365. l.

szágygyülés elrendelte, hogy ami új pénz az adóban volna, azt a generalis perceptor s a portusi inspector váltásák be és ami ki nem telnék, azt a görögök pótolják.¹ Egyúttal az V. t.-cikk eltiltja az új pénz veretését «akár a lengyel sus-ták formájára, akár másnemű pénz formájára».²

De nemcsak a pénzverést tiltották el az országgyűlések, ^{A hamis pénzverők büntetése.} hanem szigorú büntetésben részesítették a *hamis pénzverőket*. Az 1682. februári országgyűlés XIII. t.-cikke kimondja, hogy akiknél 3 frtnál több hamis pénzt találnak, azt mindjárt öljék meg, sőt azt is megölték, ha csak gyanus volt, hogy hamis pénzverő, de hiteles mentséggel nem tudta magát igazolni.³

Azonban a pénzhiány ismét arra vezette az országgyűlést, hogy megengedte a tallérveretést. Az 1688. márciusi országgyűlés kimondta, hogy Brassóban és Segesvárott, mind ezen helyeknek lakosai, mind pedig egyéb hazafiak verhetnek tallért, míg Szebenben csak a szebeniek; csak «helyes és jó ligában» vert tallérokat lehet forgalomba hozni; hogy ellenőrizhessék, melyik városban vertek esetleg rossz tallért, a bélyegző vasakra minden városnak a maga címerét kellett metszeni. A «példázó vasat» a fejedelem aranytallér verője küldte el a városoknak. A tallért finom ezüstműl kellett készíteni; forrasztott ezüstműt nem volt szabad a tallér ezüstmű közé keverni.⁴

Az említett pénzekon kívül használatban voltak még: ^{Pénznemek.} az «ort», melynek értéke az 1665 : XI. t.-cikk szerint 40 pénz; a «*limon*», ez egyenlő 15 pénzzel; továbbá a «*rupia*», «*para*», «*ospora*» és egyéb lengyel és török pénzek.⁵

¹ E. O. E. XVI. 371. I.

² E. O. E. XVI. 372. I.

³ E. O. E. XVII. 254. I.

⁴ E. O. E. XIX. 342. I. VII. t.-cikk.

⁵ E. O. E. XV. 158. I.

2. Különféle adók.

A rabok váltságára, a hadak tartására, a fejedelem udvara, népe és a követek küldésére kivetett adó. Portai követség. A követek megjutalmazása. Országgyűlési követek.

Különféle
adók.

Az országgyűlésen szavazták meg az adót a rabok váltságára, az ország védelmére szükséges hadak tartására, az őrség ruházatára, a fejedelem udvara-népe részére, a követek küldésére, a delegatio tagjainak fizetésére.

A hadak tartására az 1661. ápr. besztercei országgyűlésen kapuszámba után 8 frt. adót vetettek ki, a «combustákról» 4 frtot.¹ A későbbi országgyűlések e célra legtöbbször heted-fél frtot vetettek ki az országra.

Portai kö-
vetség.

A fejedelmi conditiók közé tartozott, hogy a fejedelem követséget csakis az ország beleegyezésével tarthat. Fontos követség volt a portai követség; ennek kötelessége volt az Erdélyre kivetett adót a török szultán tárházába beszolgáltatni. A követség «meghitt» emberekből állott, mert a követet azért küldték, hogy «amit szóval akarnak izenni, annak hitele is legyen».² A portai követeket az országgyűlésen választották. Az 1659. országgyűlés a következőket küldötte a török portára: Bánffy Zsigmondot, Sztojka Simont, Pünkösdi Györgyöt, Czakó Dávidot, Kirchi Andrást, Lucz Jánost, Váradi Istvánt, Szilvási Valentint, Romoz Andrást, Kauz Mihályt.³ A görgény-szent-imrei országgyűlésen 1 főkövetet és 3 követet választottak, kik között 2 székely és 1 szász nemzeti-ségű volt.

A követek
megjutalmazása.

A követeknek a fejedelem adott utasítást; ha szolgálatukat híven teljesítették, meg lettek jutalmazva, melyről maguk az országgyűlések intézkedtek. Méltó dolog is volt, mert a követség gyakran terhes és életet kockáztató feladat volt.

¹ E. O. E. XII. 501. l.

² E. O. E. XII. 129. l.

³ E. O. E. XII. 151. l.

Az 1663. marosvásárhelyi országgyűlés X. t.-cikke értelmében Sárpataki Márton «hűséges szolgálataért» alsó-oroszi fiscalis portiót kapta Torda vármegyében.¹ Az 1664. segesvári országgyűlés II. t.-cikke Teleki Mihálynak, aki a római császár követségével tárgyalt az ország dolgában, «haza szolgálatjában való fáradságáért» a kis-selyki dézsmát kapja, míg él, amely dézsma különben a fiscust illette volna meg.² Az 1664. segesvári országgyűlés XV. t.-cikke szintén intézkedik ilyen ügyben. Alpesti Balog Máthé «a hazáért sokat tett követsége alkalmával még életét is kockáztatta»; erre való tekintetből a rendek kijelentették, hogy a Pap-Almás nevű falut Hunyad vármegyében megtarthatja úgy, hogy az sem tőle, sem két ágon levő maradékától, sem feleségétől, míg nevét viseli, el ne vétessék; hasonlóképen megtarthatja Felső-Oroszi nevű falut Torda vármegyében, ezenkívül e vármegyében Görgény-Szent-Imrén levő nemes házát; ezeket mind Balog Máthénak inseribálták. E birtokra a fiscalis jószágokról hozott törvény-cikkek nem vonatkoznak.³

Ha idegen követség jött a fejedelemhez, ennek választ csakis «a tanácsurak tetszése és megegyezett akaratja szerint» adhatott. Az idegen követeket a fejedelem «comissariusai» kísérték az országban és az 1664. nagysinki országgyűlésen rendeletet hoztak, hogy illendően gondoskodjanak az idegen követekről, csak a kulcsos városokba, várakba nem lehet őket beszállásolni.⁴

Voltak még *országgyűlési követek*, akik az egyes vármegyéket, székeket és a szabad királyi s kiváltságos mezővárosokat képviselték. Ezeket a követeket a «generalis congregatió» választották és itt szavazták meg részükre a költségeket is. Az 1659. beszercei országgyűlésre Udvarhely a maga részéről küldött követeknek fejenként 15 denárt adott.⁵ Az 1662. görgény-szent-imrei országgyűlésre küldött követeknek 6 denárt adtak.⁶

¹ E. O. E. XIII. 255. l.

² E. O. F. XIII. 371. l.

³ E. O. E. XIII. 375. l.

⁴ E. O. E. XIII. 290. l.

⁵ E. O. E. XII. 151. l.

⁶ E. O. E. XIII. 101. l.

II. RÉSZ: HADÜGY.

I. FEJEZET.

Hadsereg.

A nemzeti fölkelés, mint a honvédelem főereje. Fizetett hadak; a fizetett hadak számának megállapítása; a fizetett hadak «hópénze». Török katonaság, mint a nemzet hadi erejét kiegészítő elem; a török katonák részére szolgáló élés beszédésének nehézségei; a felszedés módja; a beszédés tisztjei; hadi biztosok; a beszédés határideje. Idegen hadak; a német katonák megszorítása Erdélyben Apafy fejedelem uralkodásának elején; idegen hadak beszállásolása. Rendes katonaság; a praesidium tisztjei; a praesidium kötelessége; legfontosabb praesidiumok; új praesidium elhelyezése Kolozsvárott; az új véghely végleges szervezése; kolozsvári kapitányok; a kapitányok kötelessége; Kolozsvár elfoglalása a németek által.

Erdély egész hadszervezetében a *nemzeti fölkelés* (insurrectió) volt a fő, miért is erre vonatkozólag számos intézkedés és módosítás történt; így az 1653. évi «Approbata constitutiók»-ban, majd 1658-ban hoztak törvényeket, melyeket az 1659. t.-cikk újból megerősített. Ezen törvény kimondja, hogy akik a tisztek rendelése szerint a szokott helyekre nem kísérik a zászlókat, azokat a tiszt 12 forinttal birságolja.¹ Hasonlóképen intézkedik az 1661. beszercei országgyűlés IX. t.-cikke.²

Nemzeti fölkelés.

Tehát a rendek kötelesek voltak a fejedelem parancsára

¹ E. O. E. XII. 405. l.

² E. O. E. XII. 502. l.

vagy személyesen felülni vagy embereiket elküldeni. E kötelesség alól az 1659: X. t.-cikk egy évre felmentette azokat, akik a szerencsétlen lengyel hadjárat alkalmával tatár rab-ságba estek; de hozzáteszi a törvény «hacsak valami különös szükség nem kényszerítené őket arra, hogy bent a hazában fegyvert fogjanak saját védelmükre.¹ A székelyek kiváltsága az volt, hogy «partialis» hadfelkelésben nem tartoznak részt venni; mindazáltal, miután a fejedelem e rendeletet kiadta, a csiki, gyergyói és kászoni székelyek azt a jelentést küldték a fejedelemhez, hogy «noha szegénységünk sok fogyatkozása tagadhatatlan, Nagyságod kegyelmes parancsolatját be akarjuk alázatos hűséggel teljesíteni».²

Az azonkori idők küzdelmeinek és sérelmeinek kifejezésére nagyon jellemző az, hogy Apafy Mihály a beiktatási hitlevél XXIII. conditiójában megígérte, hogy «ezen túl a fejedelem a hazafiakat nem kényszerítheti hadi szolgálatra a haza határain kívül».³ Erre ugyan nagy szükség nem volt, mert csakhamar dolguk akadt az erdélyieknek a haza határain belül; a német miatt 15 évig voltak táborban.⁴

A fejedelemnek voltak *fizetett hadai*, kiket az ország beleegyezéséből tartott. Ezek részint lovas, részint gyalog hadak voltak, kik hittel tartoztak nemcsak a fejedelemnek, hanem az országnak is «hűségére, szabadságára és törvényeire», még pedig a fejedelem XVI. conditiója szerint a fejedelemhez addig, amíg a portával egyetértő fejedelem uralkodik; az 1660: III. t.-cikk értelmében a hazához addig, amíg a haza is megtartja a portához való hűségét.

A *fizetett had* számát is a rendek állapították meg, de, ha a szükség úgy kívánta, a fejedelem szaporíthatta számukat; azonban egyfelől biztosítania kellett a rendeket arról, hogy azokat nem a haza szabadsága ellen használja fel, hanem a haza oltalmára, míg másfelől ígéretet kellett tennie

¹ E. O. E. XII. 404. l.

² E. O. E. XVI. 541. l.

³ E. O. E. XIII. 84. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 452. l.

Fizetett hadak.

A fizetett hadak számának megállapítása.

arra nézve, hogy katonáit a «haza szabadsága ellen» élni nem engedi.¹

A fizetett hadak «hópénze».

Ha volt fizetett hada a fejedelemnek, gondoskodnia kellett arról is, hogy ezek fizetésüket megkapják. E hadak «*hópénzt*» kaptak és e terhet a szegénység viselte; az 1678. országgyűlésen azonban a rendek megtagadták a «hópénz» fizetését, mert a szegénység «az adózás és egyéb rendkívül való teherviseléstől» fogyatkozott állapotban volt; hanem azt tanácsolták a fejedelemnek, hogy vegye vissza a szászoktól a veres-toronyi harmincadot és ennek jövedelmét fordítsa a katonák fizetésére.² Az 1683-iki táborozás alkalmával a katonák 3 hópénzét 4—4 frtban állapították meg.³

De a fizetés megszerzése ezen időben sok akadályba ütközött; legnagyobb baj az volt, hogy az adót nem szolgáltatták be rendszeren. Azért is Barcsay fejedelem propositiói között felemlíti, hogy «ha akarják a rendek, hogy fizetett hadat tartson, szolgáltatassák be az ország adóját is».⁴ A háborús időkben gyakran megtörtént, hogy, ha meg is volt a pénz, a fejedelem nem küldhette el; ilyenkor a fővezér pénzt vett fel, de kötelezvényt állított ki, hogy azt visszaadja. Barcsay a váradi fővezérnek írt, hogy a praesidium kifizetésére a székelyhidi udvarbírótól vegyen fel pénzt.⁵ Nagyon nehéz dolog volt a hadak tartása; a sok háború az országot elszegényítette, kipusztította, amely pusztításokat még nagyobb mértékben növelte a katonák garázdálkodása.

A vármegyék, székelyek és szász vitézek, a fejedelem hópénzes katonái, gyalogok első sorban a fejedelemtől, azután a főgeneralistól, ezután pedig a kapitányoktól, hadnagyoktól és ispánoktól függtek.⁶

Török katonaság.

Apafy korában minden tekintetben nagyon fogyatkozott és romlott állapotok voltak; a folytonos küzdelmek a nemzet hadi erejét is teljesen kimerítették úgy, hogy a rendek

¹ E. O. E. XII. 403. l. 1659. VI. t.-cikk.

² E. O. E. XVI. 623. l.

³ E. O. E. XVIII. 92 l.

⁴ E. O. E. XII. 337. l.

⁵ E. O. E. XII. 409. l.

⁶ E. O. E. XVIII. 139. l.

szükségesnek látták, hogy a töröktől kérjenek katonákat. Ez meg is történt és az országgyűléseken állapították meg a török vitézek részére szolgáló élés beszédésének helyeit, fel-szedésének módját, a beszédés tisztjeit, a beszédés idejét is.

Az élés beszállításának helyei voltak: Küküllővár, Szász-Keresztúr, Enyed, továbbá a székes helyek.¹

Az élés beszédésének módját, valamint az élés beszédőit a törvénycikkek egész pontosan meghatározzák. Az 1661. I. t.-cikk a török katonák fentartására a következő élés fel-szedését rendelte el: minden város, szász falu felszámlál-tatván, minden 10 ember ad egy-egy kis köből búzát; így adóznak a gazdagabb özvegyasszonyok is. Minden ember ad egy köből zabot; ahol nincs zab, ott fél köből rozsot vagy árpát adnak. A vármegyék kapúszám után adnak búzát és abrakot. Az egyházi nemes emberek és rovatlan falubeli emberek tízenként adóznak. A molnárok egy-egy kis köből búzát adnak. A vámosok, harmincadosok, udvarbírák, szám-tartók, kamaraispánok, máglások és perceptorok fejenként adnak egy-egy köből búzát és zabot, melyet a praefectus szed össze és szolgáltat be. A különböző felekezetű prae-dicatorok egy-egy kis köből búzával tartoznak. A mesterek közül a tehetősebb két-két véka búzát és abrakot ad, a szegényebb rendű egy-egy vékát; ezektől az esperestek szedik fel és szolgáltatják be a tiszteknek. A földézmások egy-egy köből búzát és abrakot adnak; ezt a praefectus szedi fel. Az új keresztények, zetelakiak és a két oláhfalúbeliek úgy adóz-nak, mint a nemesek. Adóznak még a sóvágók, kiktől az élést a kamaraispán szedi fel. Fogaras földje úgy adózik, mint a nemesség.² Amint látjuk, elég terhes gabona-, zab- és árpaadót vetettek ki a 6000 jancsár és 4000 lovas el-látására és ezen adót mindaddig kellett fizetni, míg a török erő benne volt az országban. Az 1672. júliusi radnóthi országgyűlés az élést szekerenként vetette ki a vármegyékre,

¹ E. O. E. XIII. 86. 1.

² E. O. E. XIII. 85. 1.

székekre, városokra; pl. a vármegyék 163 szekér (currus) éléssel tartoztak.¹ Az 1674. májusi országgyűlés határozata szerint 600, hat-hat ökrös szekér élést kellett adni; minden szekeren volt a császár számára négy köből szitált liszt és négy köből árpa; a basák ajándékba kaptak egy köből szitált lisztet és egy köből árpát; ezeken kívül a béresek maguknak is vittek egy-egy szekeren 2—2 köből szitált lisztet.² Ugyanennyit kellett szállítani az 1678. évben.³ Az 1683. országgyűlés a tatárhad részére rendelt élést; ez ismét jelentékeny áldozatot követelt az országtól, de szükséges volt, hogy a tatár hadak minden pusztítás nélkül vonuljanak át az országon; a vármegyék, székek, városok tartoztak meghatározott mennyiségű berbéceset, juhot, vágó marhát és kenyeret szállítani.⁴

Az 1685. évtől kezdve pedig az ország a német hadak részére tartozott minden évben nagyobb mennyiségű élelemmel úgy, hogy Erdély minden tekintetben haladt a végső pusztulás felé.

Az élés beszedésének nehézségei.

Az élés beszedése is nehéz feladat volt, mert az ország csaknem teljesen ki volt merülve. De mivel szükséges volt az élés, még újabb törvényt hoztak 1662-ben. Ezen görgény-szent-imrei országgyűlés XI. t.-cikke elrendelte, hogy Csík-, Gyergyó-, Háromszék vármegyék, a Barcaság és Brassó vidékével együtt, Hunyad vármegye, Torockó, Jára vidéke, Fejérvár, Torda, Doboka- és Kolozs vármegyék és egyéb helyek a havasok között, amelyek nem voltak annyira kitéve a katonák garázdálkodásának és a hol a gabona is megmaradt, azon mennyiségben szolgáltatassák be az élést, mint ezt a kiskiselyki országgyűlésen megállapították. Az 1662. medgyesi országgyűlés szintén intézkedik az élés felszedésének módjáról; ennek XV. t.-cikke⁵ kimondja, hogy minden «egész ekéjű» ember ad négy-négy véka lisztet, kétszer ennyi zabot; a «félekéjű» ember ennek felét adja; a marhátlan

Az élés felszedésének módja.

¹ E. O. E. XV. 279. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 111. l.

² E. O. E. XV. 373. l.

⁵ E. O. E. XIII. 190. l.

³ E. O. E. XVI. 479. l.

szegény emberek közül ketten együtt adnak egy véka lisztet és zabot, 20 ember egy berbécsét, 40 ember egy tehenet; szénával a katonák hadi szállásához közel lakó szegények gazdálkodnak.

Az országgyűlésen jelölték ki azokat az egyéneket, akik az élést felszedték és kiosztották. Az 1662. medgyesi országgyűlés Tövisi Rácz Györgyöt, Szász-Fülpösi Török Pált és azon városbeli «becsületes, deákul tudó embert» nevezte ki, ahol a törökök téli szállása lesz. A tiszteknek szigorúan kellett eljárni az élés felszedésében, mert máskülönben bírságot fizettek. A görgegy-szent-imrei országgyűlés¹ kimondja, hogy ha a tisztek nem szedik fel az élést és nem küldik el oda, ahová a fejedelem parancsolja, 200 forint pénzbírságot fizetnek. Az élés felszedéséről a tisztek számot adtak.

Néha megtörtént, hogy a tisztek többet szedtek fel, mint amennyit parancsoltak, mert az 1662. XVIII. t.-cikk az élésszedőknél «inquisitio» tartását rendelte el.²

1688-ban az országgyűlés *hadi biztosokat* nevezett ki; ezek részint összeírással foglalkoztak, hogy ki mennyit szál-^{Hadi bizto-}lított be az élésből, nemkülönben, mennyi a hátralék; ezenkívül a visszaélések megvizsgálására is őket küldték ki. A németek részéről is voltak kiküldve ilyen biztosok (comissarius); de ezek rendesen többet jegyeztek fel az élésből, mint amennyi elő volt írva. Így nem vágott össze a két számadás; természetesen az erdélyiekét nem akarták elfogadni, ami nagyon nehézzé tette a hadi biztosok helyzetét.³ Feladatuk körébe tartozott az is, hogy a kivetett élést beszédjék. 1688-ban 20,000 köböl búzának Kolozsvárott való beszédése, valamint ennek lisztté való őrlése volt a feladatuk. Ez alkalommal a fejedelem három hadi biztost nevezett ki; de panaszkodtak a fejedelemnek, hogy «ez nem három, hanem tizenhárom embernek is elég munka.»⁴

¹ E. O. E. XIII. 123. l. 1662. márc. 10—26.

² E. O. E. XIII. 191. l.

³ E. O. E. XIX. 373. l.

⁴ E. O. E. XIX. 358. l.

Az élés felszedésének határídeje.

Az élés felszedésének határídejét is az országgyűlésen állapították meg; egyik részüket a «quindennán», másikat az «octáván» belül kellett beszolgáltatni. Mindazáltal az élelmiszerek beszállítása nagyon lanyhán ment; a német tábornokok ezért panaszt is emeltek a fejedelelemnél.¹

A hadak számára és tartózkodási helyére nézve az 1660. X. t.-cikk előírja, hogy ezeket a fejedelem állapítja meg «bölcös tanácsival».

Idegen hadak.

Baresay Ákos, Kemény János és Apafy Mihály fejedelmek korában már nem volt elegendő a nemzeti haderő, azért részint német hadak segítették a fejedelmet, mint Kemény János idejében, részint török és oláh hadak vettek részt a különböző hadjáratokban, amelyek ezen időben oly gyakran fordultak elő, sőt majdnem folytonosak voltak. A fejedelemnak XVI. conditiójában is ki van mondva, hogy a fejedelem idegen katonát tarthat az ország beleegyezésével. De ezek idővel oly garázdálkodást vittek véghez, hogy az 1661. VIII. t.-cikk elrendelte, hogy a fejedelem idegen katonákat nem tarthat, épenúgy jobbágyokat, szegődött szolgákat, adófizető városi rendeket sem fogadhat zászlaja alá; a ki pedig az ilyeneknek pártját fogja, azt 200 forint bírságra ítélik.²

A német vitézek Apafy uralkodása elején csak menedéklevéllal járhattak, melyet maga a fejedelem állított ki; ilyent adott Apafy Keresdi Bethlen Gergely és katonái számára, akik Fogarashól távoztak. E levélben a fejedelem felszólította a rendeket, hogy e német katonákat ne bántsák, hanem szállással és gazdálkodással lássák el.³

Idegen hadak beszállásolása.

Bár a fejedelem megkérdezése nélkül idegen hadakat nem lehetett beszállásolni se Erdélybe, se a Partiumba, Caraffa főgenerális az 1685. év telén a császár katonáit mégis beszállásolta a Partiumba, mert ezt nem tartotta Erdély ki-

¹ E. O. E. XX. 45. 1.

² E. O. E. XIII. 89. 1.

³ E. O. E. XIII. 99. 1.

egészítő részének. Hogy ez az 1686. évben meg ne történjék, az erdélyi delegatio november 8-iki üléséből «edictum»-ot adott ki, hogy, ha a császári hadak vezére kívánná, hogy követeket küldjenek hozzájuk, meg ne tegyék a fejedelem és a főgeneralis tudta nélkül.¹

Hiábavaló volt az «edictum»; sőt a fejedelem, hogy e bajt az országról elhárítsa, 50,000 tallérban egyezett meg a generalissal; de ez sem használt, mert az erdélyi birodalomhoz tartozó Partiumba mégis történt beszállásolás.² Az 1687. évben tovább folytatódtak a beszállásolások most már Erdélybe is. Nagyon váratlanul és gyorsan jött; sok ezred vonult be, sok területet foglaltak el, előkészület pedig nem történt sehol és épen ebből keletkezett sok baj; ez kitűnik Bálintih Zsigmond erdélyi biztosnak a fejedelemhez küldött jelentéséből is,³ amelyben egyúttal részletes leírást ad a német hadak, quártélyok állapotja felől. Említi, hogy Castelli ezrede Máramarosban helyezkedett el, a neoburgumi gyalogezred Besztercén, körülbelül 300-an; továbbá öt compániát helyeztek el Deésre, Szamosújvárra, Bethlenbe, ötöt pedig Szász-Újfaluba, Rettegere, Fel-Őrbe és Györgyfalvára.⁴

A váratlanul történt, gyors beszállásolás miatt nagy volt a fogyatkozás, különösen búza, hús, bor nemléte miatt; mindez csakhamar sok összeütközésre adott alkalmat.⁵ 1689-ben a császárnak már hét ezrede volt benn az országban.⁶ Természetes, ezeknek sok városra, falura volt szükségük és ellepték az egész országot úgy, hogy sem a delegatio nem gyűlhetett össze, még kevésbé az országgyűlés, mert az utak nagyon bizonytalanok voltak. Az erdélyiek meg is kérték a tábornokot, hogy elégedjék meg 42 faluval, míg az ide alábbírt városok és falvak legyenek «quártély» nélkül, hogy az országgyűléseket megtarthassák: ú. m. Segesvár, Nagy-

¹ E. O. E. XIX. 55. l.

² E. O. E. XIX. 86. l.

³ E. Ö. E. XIX. 257. l.

⁴ E. O. E. XIX. 262. l.

⁵ E. O. E. XIX. 298—312.

⁶ E. O. E. XX. 335. l.

Sink, Segesd, Trapold, Hegen, Nethus, Szász-Kézd, Keresztúr, Erked, Szőlös, Szent-Ágotha, Leses, Jakabfalva, Nestat, Szászhalom, Zelestat, Sáros, Mágára, Musuci, mert «országgyűlése néha Fogarasban, néha peniglen valamelyik helyen, de ott leszen».¹

Rendes katonaság.

Állandó katonasága is volt Erdélynek, t. i. a várakban levő *őrség* (præsidium). A szó teljes értelmében azonban ez nem volt mégsem állandó, mert volt idő, mikor meg is szűnt. Az 1661. II. törvénycikk² azt határozta, hogy «ezeket csak a szükséghez képest» kell tartani. Továbbá kimondja, hogy a præsidiumok megfelelő és a jószág nagyságához képest elegendő számú emberből álljon, nem pedig «valami haszontalan, fegyvertelen hódoltságból».

A præsidium tisztjei.

A várakban levő tisztek feje a kapitány volt. Ezek felett állott a főgenerális; háborús időkben kötelessége volt a végekről gondoskodni, hogy mindenütt meglegyen a kellő vigyázat.³ A kapitány alatt voltak: az alkapitány, hadnagy, tizedes, porkoláb, akik csakis «zálogos avagy állampolgárrá lett, érdemes hazafiak lehettek».⁴ A præsidium a kapitánynak minden tekintetben alá volt vetve. Kolozsvárott még a városi rendek is a kapitánytól függtek, ha a város oltalmazásáról volt szó. A kapitány jogkörébe tartozott az ítélethozás is abban az esetben, ha præsidiumbeli ember veszedett városi emberrel.

A præsidium kötelessége.

A várbeli praesidiumnak első kötelessége az volt, hogy letegye az esküt úgy a fejedelem, mint az ország hűségére. A letett hűségeskütről a kapitányok hitlevelet állítottak ki.⁵ Aki a hűségesküt letette és szolgálatát híven teljesítette, «hópénzt» kapott. A præsidiumok fizetését, tartását és jó karban való állítását az országgyűléseken állapították meg a rendek; élelemről azok a vidékek gondoskodtak, amelyeket az illető várak oltalmaztak. A somlyai præsidiariusok

¹ E. O. E. XX. 337. l.

² E. O. E. XII. 498. l.

³ E. O. E. XXI. 152. l.

⁴ E. O. E. XIII. 313. l.

⁵ E. O. E. XVIII. 188. l.

hat hópénzt kaptak és a hozzátartozó vidék adott két óra búzát. Sebes várában levő 60 lovas és 40 gyalogos szintén hat hópénzt kapott, míg a búzát Kolozs és Doboka vármegyéknek a Szamoson túli része szolgáltatta be.¹ A dévai praesidium a Dévánál levő portus jövedelméből tartatott fenn.²

Legfontosabb praesidium a *várad* volt; de, miután ez török kézre került (1660. aug. 27-én), másik végvárat kellett keresni, mely arra volt hivatva, hogy az ország biztosságát megőrizze a török tisztek terjeszkedésével szemben. A területi változás maga után vonta a honvédelem terén való gyökeres újítást. Várad elesése után Kolozsvár lett fontos hadi posztióvá. Tehát a *kolozsvári kapitányság* felállításáról kellett gondoskodni. Itt azonban ekkor a magyar királynak volt őrsége; míg tehát Kolozsvár a magyar király kezében volt, a kapitányság felállításáról szó sem lehetett. De szerencsére a német őrség fellázadt a zsoldhátralék miatt és ekkor úgy a fejedelem, mint a rendek érezték, hogy elérkezett az idő a vár elfoglalására. A praesidiumot meg is nyerték a zsoldhátralék kifizetésének ígérete mellett.

Miután Apafy a praesidiumot elhelyezte Kolozsvárott, hogy, mint hajdan Várad volt, most Kolozsvár legyen az egész végvidék főhelye, annak tartására és egyéb viszonyaira vonatkozólag a kolozsváriak és a fejedelem között megegyezés jött létre 1664-ben. A kolozsváriak óhajukat 18 pontban terjesztették a fejedelem elé, melyek felett azután a fejedelem és az országos bizottság döntött.

Mindenekelőtt a praesidium tartására a fejedelen 18,000 frtot követelt, amelyet úgy akart fedezni, hogy hét vármegye 100—100 köből búzát adjon, amely körülbelül 2000 frtot tesz ki; azonkívül a monostori harminczad is erre fordíttassék, melyből szintén 2000 frt folyna; a többit pedig bizonyos városi jövedelmek szolgáltathatnák. Ez a követelés azonban a rendeknek nem tetszett, mert azáltal t. i., hogy a

¹ E. O. E. XIV. 155. l.

² E. O. E. XIV. 294. l.

városi jövedelmet idegen hatóság kezelné, csorbát szenvedne régi kiváltságuk; azért inkább készek voltak 14,000 frt évi fizetésre bizonyos feltételek mellett. E feltételeket, mint előbb említettem, 18 pontban foglalták össze. E feltételek a következők:

A városokban ugyanis a kapúknak és a tornyoknak kulcsai voltak, melyek a város bírójánál voltak elhelyezve; ez megnyitotta és csukta a város kapuit. A kolozsváriaknak e tekintetben az volt az óhajuk, hogy a város és a munitiók helyek kinyitása vagy becsukása mind a bírótól, mind a kapitánytól függjön. A fejedelem azonban azt a határozatot hozta, hogy a kulcsok a kapitánynál legyenek, de úgy, hogy, ha a kapukat ki kell nyitni vagy be kell csukni, egy főpolgár menjen a kapitány szállására és az egyik kulcsot adja a polgár kezébe, a másikat saját embere kezébe és így nyissák ki a kapukat, de így is csukják be; ha elvégezték feladatukat, a kulcsokat ismét vigyék vissza a kapitánynak. — Az 5. pontban a kolozsváriak azt kívánták, hogy «senki se hozhasson be idegen bort.» Ennek megvolt az oka, mert a praesidium tartására szánt összegnek java részét a bor jövedelméből kellett fedezni; már pedig, ha nem a városból szerzik be a bort, akkor a városiak elesnek ezen jövedelemtől. A fejedelem teljesítette ezen kívánságukat, «csakis a kapitány, az alkapitány, a porkoláb és a májor hozhattak bort, a honnan akartak.»¹

A kolozsváriak a praesidiumnak és a kapitánynak szállásadással tartoztak és ezt pedig ingyen kellett teljesíteni. A praesidium szállását a kapitány rendelte el a város bírájával együtt. — A kolozsváriak azt az óhajukat is kifejezték, hogy a praesidiumot fegyelemben kell tartani. Ezen óhaj daczára a praesidium Kolozsvár városát és népét teljesen tönkre tette; a faházakat mind felgyújtotta, csak a köépületek és falak maradtak fenn. Ezért a fejedelem végül még azt is kimondotta, hogy a kolozsvári praesidium nem lesz

¹ F. O. E. XIII. 313. l.

állandó és mihelyt beáll a béke, a *præsidium* elhagyja az országot.

Az új véghelynek végleges szervezése czéljából Apafy ^{Az új véghely végleges szervezése.} 1665. nov. 8. és 14-én Fejérvárott részgyűlést tartott. Ez nagyon fontos kérdés volt és mivel a fejedelem nem bírt épen semmi önállósággal, mindent a tanácsra és az országgyűlésekre bízott, hogy ezáltal a felelősséget magáról elhárítsa.

Várad elvesztése óta 1663-ig az ország ezen részén nincs véghely és így a behódoltatások a törökök részéről könnyen mehettek. Miután a németek is kivonultak a várakból, itt volt az idő, hogy rendezzék és szervezzék e fontos véghelyet, mert az említett 1664. januári intézkedések csak átmenetiek voltak, amennyiben a kolozsváriak a polgári szervezettel felhagyni nem akartak, míg az országgyűlés azt mondta, hogy Kolozsvár rendezésénél a váradi végvárat kell irányadóul venni.

Végre Apafy összehívta a nevezett országgyűlést, hogy ez életbevágó dologról tárgyaljanak. Elrendelte az I. t. cikk, hogy Kolozsvárra delegáció megy, amely az ottani viszonyokat megvizsgálja; továbbá, hogy a kapitánytól függnék, csakis törvényes dolgokban függnék a vármegye tisztjeitől; az őrség évenként 6 hópénzt kap, azonkívül búzát.

Kolozsvárnak, miután Várad helyét elfoglalta, mint vég- ^{Kolozsvári kapitányok.} vár, első kapitánya *Ébeni* volt. Utódja 1665-ben *Bánfi Dénes* lett; tőle függték a sebesvári, somlyai és csehi *præsidiariu*-sok mind. A kapitány kötelességeit bizonyos pontokba foglalták, «amennyiben ez hazának hasznos megmaradására az dolgot esmérhettük lenni» mondja az 1666-iki országgyűlési határozat. Az első pontban kimondja, hogy, ha a török az erdélyi határban és a Partiumban a végházakon belől, úgy-mint Erdélyben, Sebesváron, a Partiumban Somlyón belől jönne, becsapna, adót szedne, a szegénységet nyúzná, akár fegyver által behódoltatná, rabolná, ez esetben a kolozsvári kapitány teljhatalmat kap, hogy ezeket levághassa. A máso-

dik és harmadik pontok szerint a kolozsvári praesidium és az ott levő összes vitézlő nemes rendek kötelesek a kapitány parancsolatjára felülni, még pedig személyesen, ha a főkapitány is a maga személye szerint ül fel; ha pedig csak a vicekapitány vagy más tisztek ülnek fel, jó zsoldost vagy szolgát tartoznak kiállítani. — A negyedik pont kimondja, hogy a város palánkjainak, kapúinak, hidjainak, útjainak és egyéb szükséges dolgainak megcsinálása és építése a kolozsvári lakosok kötelessége és hogy e kötelességet teljesítsék, a kapitány tartozik erre felügyelni. Továbbá a kolozsvári nemesek, ha vagyonosak, tartoznak lovat tartani; ha erre nem képesek, akkor csak szablyát, puskát és gyalogembernek való jó fegyvert tartsanak. Ezeknek «megmustrálása és meglátogatása» a kapitány feladata. Aki nem akart lovat tartani, a kapitány azt elsőbbsen 6 frttal, másodszor 12 frttal, harmadszor 24 frttal büntette; aki pedig szablyát vagy fegyvert nem tartott, azt először 2 frttal, másodszor 4 frttal, harmadszor 6 frttal bírságolta.¹ A kapitány nevezte ki a tiszteket is. Ezek voltak a főbb rendeletek, végül még teljes jogot nyert a kapitány arra az esetre, hogy «a mit a haza javára s megmaradására veszen eszében, libere elkövet-hessen.»²

E rendeletek folytán a kapitány azt a hatáskört nyerte, amelylyel Várad bírt. Azonban Bánfi e nagy hatalommal sem elégedett meg, a végek kormányzásában túllépte hatáskörét, azokat úgy kormányozta, mintha fejedelmi hatalma lenne. Bukásának ez volt az oka! Bánfi kivégeztetése után visszatértek az Ébeni idejében érvényben volt állapotokra és az 1666-iki intézkedéseket lényegesen megváltoztatták. 1675-ben Rhédey Ferencz lett a kolozsvári főkapitány.³

Az 1666. februári fogarasi országgyűlésen ismét tárgyalták Kolozsvárnak, mint a legfontosabb végvárnak az ügyét.

¹ E. O. E. XVII. 478. l.

² E. O. E. XVII. 479. l.

³ E. O. E. XVI. 115. l.

Ezt most úgy intézték el, hogy Kolozsvármegye főispánja lesz a város főkapitánya s a városiak nem viselik a «præsidarius» nevet, csak bizonyos kötelességeket teljesítenek. Annak kimondása, hogy a kolozsvári főkapitány kolozsvári főispán is egy személyben, azt jelentette, hogy az több egyszerű főispánnál, a fejedelmi helytartó ezen az egész területen ugyanazzal a hatalommal és ugyanazzal a kötelességekkel, amelyekkel régebben a váradi főkapitány birt. A kolozsvári állapotokról szóló «edictum»-ot pedig az 1666. szept. 18-iki részgyűlésen a három nemzet három pecsétje alatt kiadták; az «edictum» 10 pontból áll, amelyek a kiogyezés alapján szükségessé vált szabályzat életbeléptetését célozták.¹ Végül az 1667. januári országgyűlés foglalta törvénycikkbe.²

A kolozsváriaktól elvették a «szabad választást», pedig ez régi privilegiumuk volt; ezért folyamodnak is a rendekhez, hogy a városi tisztek választását ezután is hagyják nekik.³ Az 1667. ápr. országgyűlés XV. t.-cikke a kolozsváriak ezen óhaját azonban nem teljesítette.⁴

Midőn 1675-ben új főkapitányt választottak Rhédey Ferencz személyében, újból körülírták a kapitány kötelességeit, jogait. Kimondták, hogy a kolozsvári kapuk kulcsai a kapitány kezében legyenek, ha a kapitány nincs ott, az utána következő tiszttviselőnél; Kolozsvárott gyalog és lovas őrséget kell tartani; ezek szállásának kijelölése a főkapitány, a városi törvényigazgató, hadnagy és a hites assessorok feladata. Leginkább eltért az 1675-iki intézkedés a régebitől abban, hogy a főkapitány tisztsége nem volt végleges, a fejedelem minden év elteltével elmozdíthatta; fizetése annyi lett, mint volt Ébeninek, évenként 500 frt, ezenkívül a riomfalvi és nemesi dézsmák az élesdi jöszág jövedelmével.⁵

A kolozsvári kapitány parancsolata alá tartoztak a bor-

¹ E. O. E. XIV. 200., 201. l.

³ E. O. E. XIV. 252. l.

² E. O. E. XIV. 228. l. XXXVII. t.-cikk.

⁴ E. O. E. XIV. 258. l.

⁵ E. O. E. XVI. 118. l.

bereki, alvinczi, fejérvári, borbándi, sárdi, igeni, tövisi, vajasdi, enyedi, tordai nemesek; ezek nem akartak neki engedelmeskedni, miért is az 1678. okt. országgyűlésen határozatba ment, hogy tartoznak felülni a kapitány rendeletére; aki a felülést megakadályozná, az tartozik a vármegyei főispánnak 12 frtot fizetni, a jószágos nemes emberek kivételével.¹

Kolozsvár elfoglalása a németek által.

Látjuk tehát, hogy sok intézkedést hoztak, hogy minél erősebbé tegyék az új véghelyet és megvédjék a németekkel szemben, mégis e sorsot nem kerülhette ki. Bár a kolozsvári főkapitány azt a parancsot adta a kolozsváriaknak, hogy a németeknek ne nyissanak kapút, de a lotharingiai herceg a város kapúinak ágyút szegeztetett, mire a városnak a feladás iránt alkudozásba kellett bocsátkozni. A herceg okt. 18-án a 8 pontot el is fogadta; ezekben biztosította a vallásgyakorlatot, a kiváltságokat, megígérte, hogy sok őrséggel a várost nem terheli, végül, hogy a katonáit szigorúan eltiltja a zsákmányolástól.²

Ezután átadták a város kulcsait a hercegnek s ezzel egyúttal átadták Erdély kulcsát is.

Kolozsvár elvesztése után a teljes megszállás következett; a fejedelem a delegációval és tanácsuraival Radnóthon tanácskozott 1687. okt. 22-én, de innen Szebenbe siettek és megeskették a szebenieket, hogy idegen praesidiumot a városba nem bocsátanak és a várost vérük hullásáig megvédik.³ De mindennek daczára már okt. 30-án, míg a fejedelem embereivel az egyik kapún kivonult, épen akkor egy másik kapún át a császáriak tartották bevonulásukat.

A császáriak kezében volt már Kolozsvár, Szeben és még néhány vár; ezekre szükségük volt a téli szállás miatt. Azután megkötötték a híres balázsfalvi szerződés, amely biztosította ugyan Erdélynek politikai függetlenségét és

¹ E. O. E. XVI. 611. l.

² E. O. E. XIX. 216. l.

³ E. O. E. XIX. 220. l.

állandó életét, mindezáltal az ország a császári kormány-
nak lett kiszolgáltatva. Az 1687. év végén Erdélynek már
minden vára a bécsi kormány kezében volt.¹

A fejedelemnek az ország egyéb helyein is voltak praesidiumai, akik a várat az utolsó pillanatig tartoztak védel-
mezni, amint erre esküt is tettek. — A praesidiumot foglyok
őrzésére is felhasználták; mikor Béldi és Bethlen elfogattak
és Fogarasban börtönbe kerültek, az udvari káplár tizedma-
gával őrizte Béldi ajtaját; ezenkívül a fogarasi kapitány is
küldött oda a várbeli praesidiariusok közül többeket; egy
magyar gyalog éjjel-nappal az ablakát «circulara, hogy onnét
is valami szót be ne vihessenek.» Bethlen Miklós ajtaját egy
német és egy magyar gyalog őrizte; azonkívül a házakat,
ahol fogva voltak, hátul négy circularó őrizte, a kapukat
többen, úgy hogy állandóan 24 «circularó» ügyelt a foglyokra.²
A praesidiumok eltartására részint azok a javak szolgáltak,
amelyeket a rendek megszavaztak, részint azok, amelyek a
fiscalis jövedelmekből folytak be.³

¹ E. O. E. XIX. 222. l.

² E. O. E. XVI. 300. l.

³ E. O. E. XIII. 116. l.

II. FEJEZET.

Várak.

Fentartásukra vonatkozó intézkedések. Fontos véghelyek. A várbeli tisztek kinevezésének joga. Patrónusok. Várátadás. Az ország határának kijelölése.

Várak.

A *várak, véghelyek* igen nagy fontossággal bírtak Erdélyben. Azért, ha valamelyik romlásnak indult, mindenféle módon arra törekedtek, hogy azt megóvják a végpusztulástól. A véghelyek építése, fentartása a vármegyék feladata volt, úgyszintén az élésszedés is; ezenkívül közmunkával (*gratuitus labor*) tartoztak mindazok, akik ama végvárhoz való *fiscalis* jószágban valami módon részesültek.

A várak fentartására vonatkozó intézkedések.

Fontos, de romlott állapotú véghely volt Sága. Erre nézve az 1659: XXIV. t.-cikk intézkedik oly módon, hogy amely «*ingyen munkát*» (*gratuitus labor*) a bihari rendek a váradi várhoz ígérték, annak egy részét épen e véghelyhez fordítsák¹ és végrehajtásával a vármegyének negyedik járását, a belényesit bízták meg. 1667-ben a fejedelem a máramarosiakhoz küldött követeket, hogy a huszti vár főkapitányának, Bethlen Gergelynek mindenben engedelmeskedjenek, mert ezt az ország elkerülhetetlen szüksége úgy kívánja; adjanak 500 erdélyi köből búzát, legyen neki segítségére a vár szükségére való fahordásban, a vár oldalán levő erdőnek levágásában és egyéb apróbb dolgokban.²

¹ E. O. E. XII. 308. l.

² E. O. E. XIV. 275. l.

gyűlésen articulusba foglalták, mert másképen nem volt foganatja.¹

A várbeli
tiszték kine-
vezésének
joga.

A *várbeli főkapitányokat és a főbb tiszteket* a fejedelem nevezte ki tanácsa nagyobb részének hozzájárulásával. A kapitányi tisztség állandó volt, miért is Apafy a kövári kapitánynak, Teleki Mihálynak ígéretet tett, hogy megtartja őt e tisztségben, ha ő is megtartja a fejedelem irányába tartozó hűséget. A várban voltak még a «cirkálók»; ezek éjjel ügyeltek a várra az ú. n. «vigyázó helyen».

A kapitányok évenként «registrumot» készítettek a várban levő őrség számáról; a «registrum»-ba valakit belcírni vagy abból kiírni a fejedelem tudta nélkül nem volt szabad; még kevésbé volt joga ahhoz, hogy a tiszteket változtassa; továbbá kötelessége volt, hogy a lovasok és gyalogosok kellő hadi készületségre tegyenek szert; az adószedés is jogkörébe tartozott.² Ha a tisztek híven teljesítették kötelességüket, meglettek jutalmazva; az 1675. novemberi országgyűlés III. t.-cikke a kövári alkapitánynak, Katona Mihálynak, Kolesa falút, a főporkolábnak Jugusztra nevű fiscalis falvakat adományozta.³

Ha a fejedelem «mustrát» rendelt, a főkapitányoknak meg kellett vizsgálni, hogy a lovasoknak csakugyan van-e lova, rendje szerint való köntöse, fegyvere; akinek nem volt, azt kényszerítenie kellett, hogy vegyen; a gyalogosokkal puskát, köntöst vétetett.⁴ A fejedelem erre vonatkozólag 1678-ban szigorú rendeletet adott ki. Kimondta, hogy a ki «jó hadi készületet: ú. m. a maga rendje szerint való fegyvert, öltözetet, paripát nem szerez, azokat örökös jobbágyoknak adjuk, még maradékait is, vagy felakasztjuk».⁵ A háborús időkben az a feladat is hárult a kapitányokra, hogy napenként jelentést kellett tenni a fejedelemnek a dolgok mi-volta felől.⁶

¹ E. O. E. XIV. 117. l. XX. t.-c.

² E. O. E. XVI. 181. l.

³ E. O. E. XVI. 223. l.

⁴ E. O. E. XVI. 374. l.

⁵ E. O. E. XVI. 543. l.

⁶ E. O. E. XIX. 172. l.

A váraknak voltak patronusai; ezek tartoztak a várak-Patronusok. ban levő őrség eltartásáról gondoskodni. Cseh váranak tulajdonosai azonban nem voltak olyan helyzetben, hogy a maguk költségén eltarthatták volna a várbarendelt praesidiumot; ezért az 1667: XVII. t.-cikk eltartásukra az ország adójából rendelt egy bizonyos összeget.¹ A patronusok mellett állottak a felügyelők, kiket a fejedelem jelölt ki; ezeknek kötelességük volt megvizsgálni, hogy hogyan történik a várról való gondoskodás.

Sok vár volt már magánemberek kezében, akik gondatlanságuk miatt elvesztették birtokaikat. A várakra vonatkozólag az 1661: II. t.-cikk intézkedik. Elrendeli, hogy Adon, Valkó és Somlyó várakat le kell rontani; «egyéb végbeli, de nem fiscalis helyekre való provisio, praesidium-tartás az idő mivoltához képest hol több, hol kevesebb legyen».²

A vár átadása is gyakori volt ezen időben; azért «intő. Várátadás. levelek»-et irtak a vár tisztjeinek és őrségeinek, hogy idegen katonáknak ne adják át a várat. A rendek az 1658. segesvári országgyűlésről a szamosújvári tisztekhez és őrséghez intéztek ilyen «intő-levelet», hogy a várost át ne adják, hanem várják meg a rendek határozatát.³

A várakat élelemmel a vármegyék, székek és városok tartoznak ellátni. Az 1658. novemberi országgyűlés III. t.-cikke előírja, hogy kik mennyit tartoznak adni, továbbá, hová kell szállítani a búzát és gabonát.⁴

A fejedelmi conditiók sorába tartozott, hogy a fejedelem az «ország végházait és határait» el nem idegenítheti. Az ország határát az egyes falvak határában hányt halmok jelezték; *határkijelöléshez* a fejedelem megerősítése kellett. Ilyen határmegerősítés történt Bethlen Gábor idejében, kinek intézkedését később Barcsay is helyben hagyta. E szerint ^{Határ kijelölés.}

¹ E. O. E. XIV. 259. l.

² E. O. E. XII. 498. l.

³ E. O. E. XII. 72. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 370. l.

Halmágy vidéke felől Pleskutra és Nemes-Asova, Deszni felől Brusztureszk, Huszna vidéke felől Rosia nevű falú határában hányt halmok alkották a határt.¹ Az országgyűléseken nagyon gyakran merült fel panasz a határok miatt; ezek elintézésére a fejedelem mindig külön bizottságokat küldött ki.

¹ E. O. E. XVIII. 136. 1.

III. FEJEZET.

Katonai fegyelem.

Hadi szabályok. A katonák garázdálkodása. A katonák garázdálkodásai ellen való intézkedések az országgyűléseken. Katonai büntetések: akasztás, verés, nótáriusság, sóvágás. A gyakrabban előforduló bűntények elleni intézkedések.

A katonai fegyelem céljából a fejedelem «*hadi szabályok*» (edictum militare) készíttetett, rendszerint táborba szállás előtt; ezeket azután a fővezér hirdette ki a hadak előtt. E «hadi szabályok» szigorúak voltak és leginkább a rend fentartása céljából adattatak ki, mert «az jó rend levén minden dolgoknak lelke». ^{Hadi szabályok.} ¹ Apafy fejedelem 1671-ben tett közzé ily rendeletet, amelynek pontjai a következők voltak: 1. Aki az Istennek szent nevét káromló szitkokkal illeti, az megölessék. 2. Aki oly paráznságban találtatik, amelyért a szentírás szerint halált érdemelne, kedvezés nélkül megölessék. 3. Aki tisztviselője ellen támad, megölessék. 4. Aki a haza szolgálatjára rendeltetik valahova és nem megy el, megölessék. 5. Aki hamis hirt költ, az a dolog mivolta szerint pálcázással vagy halállal is büntetessék. 6. Aki az ellenségtől levelet elvesz, avagy csak beszél is, halálnak büntetése alatt tartozik azt megvinni a tisztviselőjének és nem másnak. 7. Aki a strázsát meg nem állja és lármát csinál a táborban, megölessék. 8. Aki felebarátja ellen fegyvert fog, megpálcáztassék. 9. Aki mást megsebesít vagy

¹ E. O. E. XVIII. 136. l.

megöl, kézért kézzel, főért fővel büntetessék. 10. Aki «Jézus» kiáltás után a táboron kívül van, azt megpálcázzák. 11. Aki a táborba élethozó avagy egyéb igaz járatbeli embert megfoszt, megölessék. 12. Aki előljárójának engedelme nélkül fűnél egyebet elvesz, a kárt is megfizesse, meg is pálcáztassék. 13. Aki tisztviselőjének elbocsátása nélkül a táborból elszöknék, felakasztassék. Ha pedig valamelyik tisztviselő a generalis tudta nélkül úgy bocsát el egyeseket a táborból, hogy azzal megkevesednék az a szám, amennyiről rendelést tett a fejedelem, az elveszti tisztességét, azonkívül azt a fejedelem megtudva, még nagyobb büntetésben részesül.¹

A fejedelem 1683. évi július 3-án újra adott «hadi szabályokat».²

A katonák
garázdálko-
dása.

Daczára e szabályok szigorúságának, a *hadak garázdálkodása* és fegyelmezetlensége miatti panasz az országgyűléseken általános volt. Az 1659. marosvásárhelyi országgyűlésen azt mondják a rendek, hogy «a hadak oly pusztítást visznek véghez, még a beteg embereket sem kimélve meg, mintha csak török kézre jutottunk volna».³

A hadak garázdálkodására vonatkozólag érdekes az a jelentés, amelyet Zólyomi Miklós és Jósika Gábor küldöttek Barcsay fejedelemnek. Elmondják, hogy ámbár a fejedelem biztosította a nemességet, hogy szabadságukban nem lesz bántódásuk, mégis «hova lehet embernek nagyobb megbántódása, mint mikor mindenét elprédálják, magát rongálják. A nemességet fogdossák, fosztják, Jósika uram házát felverték, magát is szörnyen megverték, Barcsay György urammal hasonlóképen bántak. Bakosnicza Gergely uram most is juhbőrben takarva fekszik, addig elrontották, mindenét elprédálták, Kopacz István uramat, viszont az egyik viceispánt, Szaczali László uramat is megfogták, fosztották».⁴

Az 1660: V t.-cikk elrendeli, hogy a fizetett hadak

¹ E. O. E. XV. 205. 1.

³ E. O. E. XII. 395. 1.

² E. O. E. XVIII. 136. 1.

⁴ E. O. E. XII. 417. 1.

fizetésükből és a fejedelem által adott rendelet szerint éljenek, különben megbüntetik őket.¹ De úgy látszik, a törvények tiltó szava nem sokat ért, mert a hadak oly garázdálkodást vittek véghez a szegénységen, hogy ezek az adót sem tudták beszolgáltatni. Az 1661. besztercei országgyűlésen ismét kérték a rendek a fejedelmet, tartsa illő fegyelemben katonáit, nehogy a szegény nép teljesen tönkre menjen.²

Még többet szenvedett az ország, midőn német hadak kezdtek ellepni az országot. Különböző helyek küldték panaszait az országgyűlésekre, hogy milyen garázdálkodást visznek végbe a katonák.³

A katonák garázdálkodása ellen intézkednek az 1682. országgyűlésen. A XVI. t.-cikk elrendelte, hogy a katonák csoportonként a fejedelem vagy a fő- és alkapitányuk s főhadnagyuk levele nélkül ne járjanak; akiknél ilyen levél nincs, megfoghatják és a fejedelem udvarába küldjék.⁴ 1684-ben a fizetett hadak visszaélései miatt hoznak törvényt az országgyűlésen; a XII. t.-cikk szerint ezután a fizetett hadakat csakis fiscalis jószágra quártélyozzák be, mert a szegénységet már minden javaikból kifosztották.⁵ Ennek természetes következménye volt, hogy a kiszabott élést sem tudták beszolgáltatni, ami még nehezebbé tette a népek helyzetét; «mindnyájan elviselhetetlen iga s inség alá vettettünk» — írja a huszti tiszttartó a fejedelemasszonynak.⁶ 1688-ban a székelyek panaszkodtak az erdélyi rendeknek és kérik sérelmeik orvoslását, mert már sok megbántódást szenvedtek; «sok helyről elviszik a búzát, zabot, marhát, sőt őket meg is verik és becsstelenítik az egész nemzetet; ingyen gazdálkodtatnak, az istállójukat felgyújtják stb.»⁷

Annyi visszaélést követte el a császáriak, hogy utoljára maga a császári hadak vezére, Caraffa is megsokalta

¹ E. O. E. XII. 480. l.

² E. O. E. XII. 501. l.

³ E. O. E. XVI. 573. és 609. l.

⁴ E. O. E. XVII. 255. l.

⁵ E. O. E. XVIII. 215. l.

⁶ E. O. E. XVIII. 428. l.

⁷ E. O. E. XIX. 321. és 329. l.

és 1688. évi márczius 1-jén kelt levelében a fejedelemnek megígérte annak orvoslását¹ és elhatározta, hogy a visszaélések megvizsgálására bizottságot küld Fejérvárra, Kolozsvárra és Besztercére.²

Mindezekből kitűnik, hogy valami szigorú fegyelem épen nem uralkodott a német katonák között.

Katonai büntetések.

A *katonai büntetések* szigorúak voltak és a bűn különféle nemei szerint a büntetések is különbözők voltak. —

Akasztás.

Kemény János fejedelem a táborból megszökött katonákra vonatkozólag úgy intézkedett, hogy akiket a tisztek megfoghatnak, mindjárt felakaszthatják avagy a fejedelemhez küldjék «méltó büntetésre». — A darabont büntetése is *akasztófa* volt, de ezt némelyek közbenjárásra legtöbbször

Verés.

megváltoztatták és ilyenkor a bűnös *verést* kapott.³ Megpálcázták azt is, aki a tábornesternek nem engedelmeskedett; ugyanis a táborbaszállás alkalmával ez jelölte ki mindenkinek a helyét.⁴ Különösen táborozás alkalmával szabtak ki szigorú büntetéseket. A hadból távol maradókra szigorú törvényt hozott az «*Approbata Constitutio*»; de úgy látszik, ennek sem volt foganatja, mert bár mily szomorú volt az ország állapota, sokan kivonták magukat a katonakötelezettség alól, úgy hogy az 1661. medgyesi országgyűlés kimondta, hogy

Nótáriusság.

akik nem teljesítik hadi kötelezettségeiket, azok *nótáriussággal* lesznek büntetve; az ilyenek kegyelmet csakis az ország beleegyezésével nyerhetnek.⁵ Az 1662: II. t.-cikk úgy intézkedik, hogy akik nem akarnak hadakozni és javuk van, az ilyeneknél *exequutiót* kell tartani; ha javuk nincs, fel kell

Sóvágás.

őket keresni, megfogni s az aknába küldeni, ahol *sóvágással* tartoznak a bírságot lefizetni és ha ezt lefizették, mindjárt hadakozásra kell őket kényszeríteni.⁶ A székelyföldön is sokan voltak, akik, hogy a hadkötelezettség alól felszabaduljanak, színből szolgaságot vállaltak; ezért az 1665: X. t.-cikk elrendelte, hogy a főtisztek cirkálják fel, kik cselekedtek így

¹ E. O. E. XIX. 334. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 136. l.

² E. O. E. XIX. 337. l.

⁵ E. O. E. XII. 513. l.

³ E. O. E. XII. 343. l.

⁶ E. O. E. XIII. 164. l.

és ha ekkor sem akarnának katonáskodni, elfoghatták őket és valamelyik várba vitték.¹ Nagy számmal voltak a katonaszökevények;² az 1667: XIX. t.-cikk elő is írja, hogy az ilyeneket vissza kell vinni és méltó büntetésben kell részesíteni.³ A «hadi szabályok» szerint szigorú büntetésben részesültek a káromkodók és szitkozódók; «ördögadta, teremtette, ördöglelkű, ördöghitű, egyéb hajat felborzasztó káromkodások ne hallassanak, egyébiránt valakitől ilyen hallatik, minden kegyelem nélkül kővel veressék agyon».⁴

A katonák között nagyon sok volt a *lator*; azért az 1659: IV. t.-cikk szerint, akiket gyujtogatáson rajtakapnak, szabadon megfoghatták, ezenkívül fel kellett jelenteni a fejedelemnek.⁵ Még gyakoribb volt közöttük a tolvaj-katona; az 1661: X. t.-cikk halállal bünteti azokat, akik a tolvajkatonákat védelmükbe fogadják.⁶ Szigorú törvény volt ez, de szükséges is, mert már nagyon elszaporodtak a bűnösök.

Súlyosabbak voltak a büntetések, ha a sereg táborban volt. Így aki a táboron kívül halt, halállal büntették.⁷ Ugyancsak «meghal érte», ha valaki a táborból a «Jézus» kiáltás előtt eltávozott, vagy este «Jézus» kiáltás után lövöldözött, zenebonát csinált.⁸ Aki a táborban fegyvert fogott, annak kezét vágták le; a ki vért ontott, az meghalt.⁹

¹ E. O. E. XIV. 143. l.

² E. O. E. XV. 210 l.

³ E. O. E. XIV. 260. l.

⁴ E. O. E. XVIII. 136. l.

⁵ E. O. E. XIII. 164. l.

⁶ E. O. E. XIII. 89. l.

⁷ E. O. E. XVIII. 136. l.

⁸ E. O. E. XVIII. 136. l.

⁹ E. O. E. XVIII. 137. l.

